

D.2907

TÜRK-İSLAM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan ulusal ve uluslararası hakemli bir dergidir.

Editör: Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Editör Yardımcısı: Doç. Dr. Şahin FİLİZ

Yayın Sekreteryası
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS
Yrd. Doç. Dr. Dicle AYDIN
Dr. Tahir ULUÇ

KONYA 2006/1

1950 SONRASI TÜRK DÜŞÜNÇESİNİN KAPSAM VE SINIRLARI

Doç. Dr. Şahin FİLİZ*

Dr. Tahir ULUÇ**

Abstract

The Scope of the Post-1950 Turkish Thought

The objective of this article is to critically evaluate contemporary Turkish thought from a historical and sociological perspective and shed new light on its evolution from the beginning of the Republic to the present time. The foundation of the Republic of Turkey in 1923 was a watershed in modern Turkish history leading to the emergence of a new nation-state and a contemporary Turkish thought, which will be described in this article.

This new Turkish nation-state inherited massive problems from the Ottoman Empire; from the beginning, it has grappled with two major issues: The first issue has been that of constructing a new Turkish identity different from that of the Ottoman state. The second issue has been that of importing and internalizing Western values en masse. These values have been expressed and manifested in such concepts as nationalism, secularization, and modernization of the country. In the view of the founders of the Republic, Turkey was not merely a piece of land, but also a nation in the modern sense. In other words, the construction of the new nation was seen as "re-building of a non-existent past," rather than a departure from the tradition of the East or Islam. In this article, we will attempt to delineate the trajectory of Turkish thought laying grater emphasis on the period from the early 1950s all the way up to the millennium.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1923), Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisi ve tüm İslam dünyası adına temsil ettiği gelenekten ve modernleşme/Batılılaşma çabalarından kaynaklanan sorunlarla yüzleşmek zorunda kalan bir ulus-devletin doğuşuna tanıklık etmiştir. Osmanlı imparatorluğunun dağılması ve dünya konjonktüründe uluslaşma sürecinin kaçınılmaz hale gelmesi ile temeline "uluslaşma", "sekülerleşme" ve

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

"modernleşme" ideallerini yerleştiren Cumhuriyet, fiilen dağılmış bir imparatorluktan "kurtarılmış" bir toprak parçasını değil, bir ulus'u temsil etmektedir. O ulus ise, tabii olarak Türk ulusudur. Türkiye Cumhuriyeti, sağ ya da sol çizgiden pek çok entelektüelin öne sürdüğünün aksine, "gelenek"ten, "Doğu"dan ya da "din"den kopuşu değil, "olmayan bir geçmişin yeniden inşası" olarak anlaşılmalıdır. Osmanlı imparatorluğu, XII. yüzyıldan bugüne kadar gerileyerek süregelen İslam düşünce geleneğinin "muhafazakâr" bir mirasçısı olmakla kalmış; fikri anlamda devraldığı bu mirası daha ileriye götürebilmiş değildir. Bu, Osmanlı'nın daha XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan gerileme sürecinin bir sebebi midir? Batı dünyası Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı aşamalarını, tarihin bir öznesi olarak gerçekleştirmiş; bugünkü bilimsel, teknolojik ve siyasal ve askeri üstünlüğünün düşünsel temellerini bu tarihsel aşamaları yaşarken atmıştır.

Türk Garpcıları, 1890-1914 arasındaki zaman dilimini "Türk Aydınlanma Çağı" olarak nitelendirirler. Oysa Osmanlı, bu tarihlerde yaşadığı varsayılan "Türk Aydınlanma Çağı"na takaddüm eden ve Batı'nın düşünsel evrimine müteakabil farz edilebilecek bir evreler dizisinden geçmemiştir. Öyleyse bu noktada, "gelenekten kopuş"tan değil, daha çok, Osmanlı'nın yarım bıraktığı "aydınlanma"nın yeniden başlatılmasından söz etmek gerekir. "Türk Aydınlanması", dar bir zaman dilimine sıkıştırılmış ve apar-topar inşa edilmiş olduğu için, Garpcılar, Batı Aydınlanması'nın tek-yönlü bir yorumuna yaslanarak fikir geliştirmişler; Batı Aydınlanması'nı, sadece, din üzerine odaklanan eleştiriler ve pozitivist yöntemle açıklamışlardır.

Abdullah Cevdet, bu aydınlanma çağının önde gelen isimlerindedir. "Garpcılar" adını alan grup içinde, gelenek karşısındaki pozisyonları nokta-i nazarından, Kılıçzade Hakkı gibi çok ileri gidenler yanında, Celal Nuri gibi daha çok Avrupa emperyalizmini hedef alan ılımlı kimseler de vardı. Garpcılık hareketi, Atatürkçülük ve bugünkü gelişmeleri anlamak bakımından çok önemlidir.¹

Hülür ve Demirpolat'ın iddia ettikleri gibi, Cumhuriyet ile birlikte Atatürk öncülüğünde uygulanan devlet politikaları, geleneksel dini anlayış ve pratiklerin yerine çağdaş olanları ikame etmeyi hedeflemiştir. Yeni politikalar, dine karşılığı değil, "çağdaşlaşmacı bir din yorumunu" benimsemiştir. "Ulusal siyasal ve ekonomik gelişme amacına engel görülen geleneksel dini anlayış ve uygulamaların yerine bu amacı destekleyecek olanlar geçirilmeye çalışılmıştır." Buna karşın 1950'lere kadar Batıcı ve sekülerist seçkinler, Atatürk'ün dini akılcılaştırma ve çağdaşlaştırma projesini, bu projenin ruhuna aykırı olarak

¹ Halil İnalcık, "İkinci Bin'de Türkler", Doğu-Batı Dergisi, Yıl:3, Sayı:10, Ankara, 2000, ss.82-84.

sınırlı bir biçimde yorumlamış; bu nedenle, halkın yaşadığı İslam'ı dönüştürmede başarısız olmuşlardır.²

Din halkın anladığı gibi olursa bir takım hurafeler ve körü körüne inanç sözcüğü olur. Garpcılara göre, böyle bir İslam yorumu, çağdaş medeniyeti benimsemeye engeldir. Amaç, ilmi bir İslamiyet'tir. İslamiyet'te de köklü bir reforma ihtiyaç vardır. Garpcılar, yaratılış ayetlerine karşı Darwinizm'i savunurlar. Bu dünya onlara göre ahiretten daha önemlidir. Cumhuriyetin ilanından sonra Garpcılar, açıkça din aleyhine kampanya başlattılar. Atatürk'ün din ve toplum üzerindeki Cumhuriyet dönemi siyasetine, Garpcılar'ın dinin birey ve vicdan işi olduğu görüşü biçim vermiştir. Atatürk dini akılcılaştırmaya ve çağdaşlığa uygun hale getirmeyi hedeflemişti. Garpcılar'ın aşırı kanadında bulunan Kılıçzade Hakkı'nın "Garphlaşma Planı", Atatürk tarafından TBMM'den geçirilen kanunlarla Cumhuriyet'e mal edilmiştir. Kılıçzade Atatürk'ten önce, Latin harflerinin alınmasını, Batılılar gibi giyinilmesini, fes yerine şapkanın kabulünü, tesettürün terkedilmesini, medreselerin kaldırılmasını önermiştir. Şükrü Hanioglu'na göre³ Garpcılar bu düşüncelerini siyasal bir ideoloji haline getirememişlerdir. Ancak Atatürk döneminde, bu fikirlerden birçoğu milliyetçilikle bağdaştırılarak bir ideoloji formuna sokulmuş; serbest düşünce, akılcılık, bilim bu ideolojide merkezi bir yer kazanmıştır.⁴

1900'lü yıllardan sonra Garpcılık, isimleri ve ait oldukları entelektüel halkalar bakımından görünüşte farklı, ama temelde birbirini tamamlayan, hatta birbirine çok benzeyen Türk entelektüalizminin mayası olmuştur. İlk entelektüel halka içinde Ziya Gökalp, Osman Nuri Ergin, Yahya Kemal Beyatlı ve Fuad Köprülü gibi isimlere rastlıyoruz. Batıcılık bu halkada milliyetçi öğelere dönüşmüştür. 1910 yılına kadar Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Oğuz Arık, Z. Fahri Fındıkoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken ve Hasan Ali Yücel siyasal yönelimlerinin ve tercihlerinin farklılığına rağmen milliyetçi çizgide birleşmektedirler. Yine bu dönemde Mümtaz Turhan ve Nurettin Topçu gibi milliyetçi-muhafazakâr aydınlar yanında Kemal Tahir ve Behice Boran gibi sol kanatta duran aydınlarla karşılaşırız.

Cumhuriyet'ten sonra Batıcı, milliyetçi, İslamcı ve Marksist düşünce akımları ve temsilcileri arasında görüldüğü kadar kategorik bir farklılaşma yoksa da, yöntem ve ilgi alanları itibarıyla birbirlerinden ayrıldıklarını söylemek yanlış olmaz. Üzerinde yoğunlaşacağımız 1950 ve sonrası dönemleri daha iyi irdeleyebilmek için, 1950 öncesinden başlayarak onar veya yirmişer yıllık dönemlerin kısaca bilinmesi gerekir. Aşağıdaki gibi dönemlere ayırarak bu süreci izlemek mümkündür:

² Himmet Hülür-Anzavur Demirpolat, "Aydın Kimliği, Seçkincilik ve Süreklilik", S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 5, s. 380, 382.

³ Bkz. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler, İstanbul 1985.

⁴ Halil İnalcık, a.g.m., a.yer.

1930 Kadro Hareketi: Kadro hareketi 1930'lu yıllara damgasını vurmuştur. Önde gelenleri Şevket Süreyya ve Yakup Kadri idi. Kadro Dergisi ekonomiden siyasete, kültüre, kamu yaşamından özel yaşama kadar uzanan alanda devletçiliği savunuyordu. Ayrıca Kemalist ideolojinin oluşumuna katkıda bulundu. Bu açıdan Kadro hareketi rejime ve onun ideolojisine bağlı olmayan aydın hareketlerinin gelişmesini engelledi. "Seçkin aydın-halk" ayrımını yerleştirdi. Bazıları, bu hareketin, sınıf mücadelesi yerine milliyetçiliği kökleştirmeye çalıştığı için sosyalist dünyaya açılmadığını ileri sürmüştür.⁵ Oysa Kadro, her ne kadar sol bir hareketse de milliyetçi kaygılarla ortaya çıkmıştır ve yerli bir harekettir. Ayrıca Kadrocular, üç yıl yayınladıkları Kadro Dergisi ile Kemalizm'le uyumlu bir ulusal kurtuluş hareketi ideolojisi üretmeyi hedeflemişlerdir. Bağımsızlık, devletçilik, toplumu anlayanın anahtarı olarak tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm ve her dönemde iktidara yön vermek bu hareketin düşünce temellerini oluşturmuştur. Kadrocular 1923-1950 arası çağdaşlaşmacılığın biçimlenmesinde etkili olmuşlardır. Kadro hareketi, ulusal bağımsızlık ve emperyalizm karşıtı görüşünü desteklemek için Marksizm'i kullanmıştır.

1940'lı Yıllar: 1940'larda entelektüel yaşam dışarıdan gelen korkularla şekillendi. Savaş, Faşizm ve demokrasi Türk aydını açısından yeni durumlara işaret ediyordu. Türk aydınının demokrasi talebi arttı, dergiler çoğaldı. İnsan, Yeni adam, Yurt ve Dünya ve Mizah Dergisi Marko Paşa bunlardan bazılarıdır. Marko Paşa, iktidara yönelik eleştirileriyle dikkat çekmektedir. 1940'lı yıllardaki çalışmalarda, dünya bilim çevrelerince kabul görmek esas alınmış; bu dönemde yazılan eserler bilimsel düzeyleri bakımından daha göz alıcı olmuştur. Sorunlar interdisipliner bir perspektiften değerlendirilmiştir. Fuad Köprülü, Hilmi Ziya Ülken ve Niyazi Berkes bu dönemin bilimsel doğasının teorik zenginliğini yansıtan önemli entelektüellerdir.

1950'li Yıllar: Çok partili rejim, aydını halka tepeden bakma alışkanlığını terk etmeye zorladı. Diğer yandan 1950'lerden sonra yaşanan hızlı kapitalistleşme süreci, Osmanlı'da ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yüksek memuriyetlerde konuşlanmış bürokrat aydının dışında, devlet karşısında ekonomik özerkliği olan bir "aydın sınıfı"nın doğuşuna zemin hazırladı. Ancak bu durum, aydının entelektüel gelişimine hatırı sayılır bir etkide bulunmadı.

Soğuk savaş, Türkiye'nin jeo-stratejik kartını güçlendirdi. Soğuk Savaş'ın korku ağını yaygınlaştırmaya çalışan Forum Dergisi 1950'li yıllara damgasını vurmuş; Amerika Birleşik Devletleri ile yakın bir ittifakı savunarak anti-komünist bir çizgi benimsemişti. Politikada "aydın"ın aktif olarak yer alma özlemi Forum ile başladı. Böylece tarafsız, uzman ve "sınıflar üstü" aydın

⁵ Yavuz G. Yıldız, "Türk Aydını ve İktidar Sorunu", s. 371 (Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, Ed. Selahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995 içinde).

anlayışından, "politikacı aydın" anlayışı lehine bir eğilim hâkim oldu.⁶ Türk aydın profili bu tarihten itibaren siyasal tercihleriyle tanımlanır olmuştur.

1960'lı Yıllar: 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve 1961 Anayasası'ndan sonra Atatürkçülük ve Türkiye'nin sorunları yeniden düşünülüp ele alınmaya başlanmış; özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın aydınlar, Atatürkçülüğün temel ilkelerini ve özünü tanımlamaya, ona yeni bir ruh ve şekil kazandırmaya çalışmışlardır. Atatürk'e yakın isimlerden Falih Rıfkı Atay, Atatürkçülüğü en başta milli egemenlik, anti-emperyalizm, Türkçülük ve laiklik olarak tanımlar.⁷ Cumhuriyet'in kuruluşu üzerinden henüz 40 yıl geçmeden yaşanan bu darbe, siyasallaşma eğilimine giren Türk aydınını devlete ve devlet ideolojisine daha da yakınlıktır. Uzman ve siyaset-üstü aydının yetişmesi için bu süre oldukça kısadır. Bu yüzden Türk aydını, genç Cumhuriyet'in yerleşmesi ve Türkleşmenin kesintiye uğramadan sürekliliğini korumasını en önemli ve acil görevi olarak telakki etmiştir.

Bu görev duygusu ve ortaya çıkan siyasal ve toplumsal sorunlara en kestirme yoldan çözümler bulma endişesi, 1960'lı yıllarda Türk entelektüel yaşamında teorik bir sığınağa neden olmuştur. Bu dönemde Türk düşünce hayatı hem siyasal hem de kültürel geçmişle birlikte Doğu kültür birikimini yok saymıştır. Türk entelektüeli Cumhuriyet değişikliklerini özellikle laiklik temelinde savunmuş; buna bağlı olarak, Batı Aydınlanması'nun tek yorumu olarak kabul edilen pozitivist yöntemin bir gereği olarak ampirik çalışmalara ağırlık vermiştir. Türk düşünce hayatı, bu dönemde, 1940'lı yılların tersine, evrensel açık olmayı terk etmiş, sadece Cumhuriyet sınırları içine hitap eden eserler üretmiştir. Siyaset ve bilim iç içe geçmiş, dar anlamda siyasete ilgi yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllar, diğer yandan, bir kaos dönemine işaret etmektedir.

Türkiye'nin açıkça kentli bir toplum olduğu genel kabul gören bir saptama olmuştur. Dönemin hemen her konusu ekonomiye indirgenerek çözümlenmeye çalışılmıştır. 1970'li yıllara kadar en fazla fetişleştirilen kavram, "toplumsal değişim"dir. Kültürel konular siyasal ve ağırlıklı olarak ekonomik öğelerin yansımaları olarak düşünülmüştür. Bunun doğal bir sonucu olarak, çağdaşlaşma süreci açık bir şekilde maddi ve siyasal öğelerle tanımlanmıştır. 1960'lı yılların ortamında siyasetle ilgili Türk entelektüellerini en fazla etkileyen Batılı entelektüellerin başında Maurice Duverger gelmektedir.⁸

1960'lı yıllar, iki tür tartışmaya tanıklık etmiştir:

1. Toplumsal yapı tartışmaları: Bu çerçevede ekonomik ölçütler, üretim biçimi üzerine odaklanmış incelemeler öne çıkmıştır.

2. Yoğunlukla siyasal bir ölçüde kültürel gelişmeleri konu alan tartışmalardır. İkinci tip tartışmalar, Tanzimat'tan bu yana tarihsel süreci ele

⁶ Yavuz G. Yıldız, a.g.e., ss. 371, 372.

⁷ Halil İnalcık, a.g.m., s. 81.

⁸ Bkz. Kurtuluş Kayalı, Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 126.

almıştır. Bu çerçevede konuya yaklaşıldığında Niyazi Berkes'in "Türk Düşününde Batı Sorunu" (1963) ile Mümtaz Turhan'ın " Garplılaşmanın Neresindeyiz?" (1958) adlı eserleri gündeme girerek çok sayıda modernist (Baticı) ve muhafazakâr aydını etkilemiştir.

1960'lı yıllar, Türkiye'de İslamcılığın siyasal bir hareket olarak şekillenmeye başlamasına da tanıklık etmiştir. Öze dönüş hareketi olarak Suudi Arabistan'da Yeni-Selefilik olarak görülebilecek Vahhâbilik, Hindistan'da Mevdûdî'nin Cemâat-ı İslâmî'si ve Mısır'daki İhvân-ı Müslimîn akımları, Türkiye'deki İslamcı çevreler tarafından yakın bir ilgi ve özentiyle izlenmiş; bu alanda yazılan siyasal İslam'a ait eserlerin Türkçe'ye çevirisi furyası başlamıştır. Böylece İslam, başta Batı kaynaklı demokrasi olmak üzere her türlü siyasal rejime ve devlet modeline karşı alternatif bir siyaset modeli olarak takdim edilmiştir. Bu dış kaynaklı İslamlaşma, bilimsel ve tarihsel bir çerçevede Kur'ân metnini temel alan ve Türk toplumunun kültürel dinamiklerine dönük değil, ideolojik ve tepkisel bir mahiyettedir. Bu tepkinin hedefi, kuşkusuz, diyalektik biçimde Kemalizm'dir.

1960'lı yıllarla birlikte kentlere yönelik yoğun ve kontrolsüz göç, İslam'ın arabeskleşmesine ve dolayısıyla vulgarlaşmasına, göç alan kentlerdeki gelir dengesizliği ve sosyal yaşam koşullarının farklılığı nedeniyle tarikatlar ve cemaatler biçiminde sosyal destek kurumlarının denetimsiz olarak oluşumuna yol açtı. Kentlere göç edenler için kent yaşamı, bir dizi olanaklar açısından çekici, ama diğer yandan kompleks yapısı nedeniyle pek çok sosyal ve ekonomik zorlukları da havidir. Kentsel yaşam içinde gördükleri yozlaşma, değerlerin yitirilmesi ve modern yaşam düzeni, bu göçmenleri "Müslüman" kimliğe sıkıca sarılmaya itti. Bu nedenle, dinsel cemaatler ve din ideologları bu alt-kültür grubuna mensup insanlar için sosyal dayanışma aracı oldu. Öte yandan bu, daha üst sosyo-ekonomik düzeydeki insanlar için siyasal yatırım ve güç kaynağı anlamına geliyordu. Bu dönemde köylülüğün yüceltilmesi bu sürece dolaylı katkıda bulunmuştur. Temel ölçüt de ekonomiktir.

Köylülük ve ekonomik ölçütlerin önplana çıkarılması, sanat, siyaset ve edebiyat alanlarında etkisini gösterdi. Köy romanlarının yaygınlaştığı bu yıllar aynı zamanda sinema alanında köyün bir "arınma" mekânı olarak gösterildiği zaman dilimidir. Bülent Ecevit tam da 1960'lı yılların sonunda 1968 yılı bütçe konuşmalarında, en radikal olduğu dönemlerde, daha sonra kitaplaşan "Bu Düzen Değişmelidir"de, düzen değişikliğinin köyden ve köylüden başlaması gerektiğini belirtmiştir.

1970'li Yıllar: Bu yıllarda artık köylülük ve köylülüğün yüceltilmesinden yavaş yavaş vazgeçildiğini görüyoruz. Düzen değişikliğinin köyden ve köylüden başlaması gerektiği düşüncesi terkedilmiş; kente ve kentli yaşama yönelik ilgi bunun yerini almaya başlamıştır. Mübaccel Belik Kıray, Kemal Kartal ve Tansı Şenyapılı'nın kente ve kent yaşamına dönük çalışmaları 1970'li yıllardaki kentsel çalışmalara ve köylülük düşüncesinden vazgeçildiğine ilişkin önemli örnekler arasındadır.

Ekonomik ölçütler temel alınarak abartıldığı için ülkenin artık bir köy toplumu olmaktan çıkıp kentleştiği yönünde bir kanaat yerleşmiştir. Çünkü 1970'li yılların başlarından itibaren Türk toplumunun feodal ya da yarı feodal bir toplum olmaktan çıkıp kapitalist topluma dönüştüğü görüşü egemen olmaya başlamıştır.

1980'li Yıllar: 12 Eylül 1980 askeri darbesi, sağ ve sol aydınların devlete olan güvenlerini sarsmıştır. Türkiye'de darbeler kapitalizmin gelişmesi ve burjuvazinin siyasal egemenliğinin sağlanması yolundaki çabaların ürünü olarak kendini göstermektedir. 12 Eylül, burjuvazinin zaferini simgeler. 12 Mart, aydının siyasal pratiğinin önünü kesmişti. 12 Eylül ise, siyasal pratiğini sevmemeyi ve onu korkuya dönüştürmeyi başardı. Ancak bu darbe de Türk entelektüel yaşamını siyasal unsurların egemenliğinden kurtarmaya yetmedi. Geleceğe ilişkin "ütopyalar" ve mücadele kararlılığı yitirildikçe "günü yaşama ve lümpenizm" söylemi de yaygınlaştı ve bu söylem entelektüel alana da damgasını vurdu. Güncele yoğunlaşmayı ve düşünsel olana ilgisizliği doğuran bu siyasal dönüşüm, entelektüel ortamı geriletmiştir.

İçte ve dıştaki değişimler burjuva aydınlarının Kemalizm'e yönelik eleştirilerinin artmasına yol açmıştır. Darbeler, sol muhalefetin Kemalizm'den kopmasına neden oldu. Diğer yandan, Türk-İslam sentezcisi aydınların çoğalmasını sağladı. Küreselleş(tir)me ile birlikte neo-liberaller ve İslamcı aydınlar tüm anti-demokratik uygulamalardan devleti veya orduyu sorumlu tuttu.

Yaynevlerinin çoğalması ve pek çok ansiklopedinin basılıp yaygınlaşması neticesinde, bilgi artık daha geniş kitleler için ulaşılabilir oldu. Magazin ve sosyete dergileri aydınlara da yer vermeye başlayınca, Türkiye'de bir işletme zihniyeti egemen oldu. Bu süreçle birlikte, eski solcular kapitalist sistemle bütünleştiler. 1990'lı yıllar içinde toplumun üst katmanlarına çıkamayıp düzen karşıtı bir söylemin içinde kalarak İslamcı saflarda yer alanlar da oldu.

Ziya Gökalp İslamiyet, uluslaşma ve modernleşme arasında bir bağdaştırma önermişti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilen Kemalist devrimler ise, laik bir kültür ve ideoloji yani ulusçu ve cumhuriyetçi bir siyasal yapı çerçevesinde modern teknoloji ve bilimi kurup yerleştirmeyi ve geliştirmeyi hedefliyordu.

2000'li yıllar din, laiklik, ideoloji, kültür yapıları, kimlikler, İslamcılık ve modernleşme sorunsalları üzerinde odaklanan tartışmalar, küresel çerçevede ve özellikle Avrupa Birliği'ne uyum yasaları doğrultusunda yeni formlar kazanarak devam etmiştir. Sosyolojik araştırmalar ve trendler bu tartışmaların yönünü belirlemiştir.

İslamlaşma, uluslaşma, modernleşme ve Batılılaşma bugün de Türk entelijensiyasının ilgi ve tartışma alanlarına işaret etmektedir. Türkiye'de çağdaşlaşma, laiklik, Kemalizm ve Atatürkçülük üzerinde yapılan araştırmalar

çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Bu çalışmalar, çağdaş Cumhuriyet dönemi siyasal, ideolojik ve kültürel yapılarının Osmanlı ve öncesindeki yapılardan kökten kopuşu değilse de, önemli bir farklılaşmayı ortaya koymaktadır.

İkinci tip araştırma ve eğilimler, Gökaltınçı çığırla İslami değeri ve inançları, Türk örf ve adetlerini, milli kültürü, yani kültürel kimlikteki sürekliliğı imlemektedir. Köktenci laikçiliğın ve gelenekçi-İslamcı milliyetçiliğın sorunlarına dikkat çekerek din, ideoloji, kültür ve alt-kültürleri görelı özerk ve çoğulcu yapılar olarak inceleyen yöneliş de üçüncü tipi temsil etmektedir.⁹ 2000'li yıllara, yani bugüne de damgasını vuran bu üç temel entelektüel eğilim, Türk aydınının profilini netleştirmemize katkı sağlayacaktır.

"Türk Aydını" Profili

Teorik gelenek ve düşünsel birikim Osmanlı'da zayıftı ve Cumhuriyet Türkiyesinde bu zafiyeti en fazla Türk aydını yaşamış, yaşamaktadır. Osmanlı devletinin yönetiminde "Ulema" etkin bir rol oynamıştır. Ulema ve din adamı, aynı zümredir. Üretmez; muhafaza eder, aktarır ve tekrarlar.

Ulema sınıfının da içinde bulunduğu İlmıye sınıfı ile birlikte, diğeri bir güç ve iktidar merkezi ise "ordu" idi. İlmıye sınıfı kendisine bir yardımcı güç olarak hep Yeniçeri Ocağı'nı buldu. Her iki kesim de mevcut sistemin değışmesini istemiyordu. Ulema, bürokrat ve meslek sahibi oldukları için, değışime direnişlerdi. Osmanlı'dan tevarüs eden bu gelenek, tarafsız ve bürokrat olmayan bir Türk aydın tipi yerine, bürokrat ve meslek sahibi aydın tipinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Tanzimat'ın ilanından sonra en az yüzyıl, "münevverler" in neredeyse tümü üst-sınıflara mensup yönetici ve bürokrat zümrelerden, saygın meslek gruplarından çıkmıştır. Bu, Türk düşünce hayatında, bir mesleğı profesyonel olarak icra eden, devletin yönetim kademelerinde yer alan, "okumuş", "bilgi sahibi", "kültürlü insan" ile, "entelektüel" in aynı sayılması yanlısını kökleştirmiştir.

Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında, Batıcısı, İslamcısı, Türkçüsü ve Osmanlıcısı bütün "münevver" sınıfı Batı'nın baskısı altındadır. Farklı profillere sahip üç ya da dört aydın tipi varsa da, bütün bu kategoriler Batı karşısında ya da yanında konum almalarından dolayı, yekpare bir profil çizmektedir. Hepsisi de kurtarıcılık misyonu yüklenmiş; Cumhuriyet'le birlikte "münevver" in adının değışip "aydın" olması, bu ortak yönlerde köklü bir değışikliğı beraberinde getirmemiştir. 1950'lere kadar "aydın" terimi İslamcı ve Osmanlıcı kimliğini dışta bırakan dar bir anlama bürünmüştür. Bu durum 1980'lere kadar devam etmiştir. 1960'dan sonra, soldaki göreceli yükseliş içinde yaygınlaşan solcu

⁹ Bkz. Bahattin Akşit, Sosyoloji, ss. 11-12, (Türkiye Bilimler Akademisi, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim "Sosyal Bilimler", Ankara 1997 İçinde).

aydın tipi de, kurtarıcılık misyonunu yüklenmesi ve radikalizmi bakımından başat Türk aydın türünün özel bir tipi sayılabilir.

1980 öncesinde devlet memurluğu ön plana çıkarken, 1980 sonrası, özellikle devlet kadrolarının, darbe dolayısıyla bu tip aydınlara kapalı olması nedeniyle devlet-dışı aydın profilinin ortaya çıkışına yol açtı. Yeni fikirler, adı az bilinen ya da hiç tanınmayan yazarlar türedi. Gergedan, Argos, Dekorasyon, Arkitekt, Cogito, Doğu-Batı, Türkiye Günlüğü gibi dergiler özellikle bu yıllarda ortaya çıktı. Kadın ve erkek cinselliğini konu alan dergiler de anılmalıdır.

1980 öncesi ve sonrası arasında bir kopuşun yaşandığı açıktır. 1980'lere gelinceye kadar, paranoyak aydın tipi, 1980 sonrası ise şizofrenik aydın profili egemendir. Paranoyak kutup Türkiye'nin bağımsızlaşması, dilde arınma, Osmanlı geleneğinden kopma öğelerini öne çıkarırken 1980 sonrası şizofrenik kutup, modern olanla gelenekseli, ileri olanla muhafazakârı, küreselleş(tir)me ve özelleştirme ana başlıkları altında, piyasa ekonomisini güncelleştirdi.¹⁰ 1980'lerden sonra post-modernist düşüncenin küreselleştirilmiş yükselişi ile birlikte yerelliğe vurguda bulunan Türk aydını, sosyal bilimlerin bu yeni söyleminin siyasal ve de özellikle ekonomik arka planını anlamaya yeterince kafa yormamış, çoğu zaman olduğu gibi bu kez de taklit ve moda alışkanlığından kurtulamamıştır. Bu eğilim içindeki kültür ve düşüncede geçmiş ve gelecek, küresel ve yerel kategorileri "zaman ve mekân algısının şizofrenileşmesi" olarak tezahür etmiştir.¹¹

Üç farklı Türk aydını profili ortaya çıktı: İlki, Türk-İslam sentezcileri; ikincisi, Marksist, ilerlemeci ve Kemalist aydınlardır; üçüncüsü de, sivil toplumcu ve İkinci Cumhuriyetçi aydınlardır. Bu üçlü ayırım 1980'li yıllara dek devam etti. Özal iktidarı ve Sovyet Rusya'da Gorbaçov'un prestroika siyaseti ve arkasından komünist rejimlerin çöküşüyle birlikte, sağ-sol ayrımı, laik-anti-laik ayrımı gitgide yerini devletçi ve sivil toplumcu ayırma terk etti.

Devletçi aydın profili içinde milliyetçi-muhafazakâr, Atatürkçü, Batıcı ve solcu olmak üzere birbirine zıt aydınlardır yer alırken, sivil toplumcu olanlar arasında İslamcı ve yine sol ve Batıcı aydınlardır yer aldığını görüyoruz. Devletçi ve sivil toplumcu ayırımı, atomize olup dört ya da beş farklı aydın profilini, iki farklı aydın tipine indirgeyen bir kategori olarak görünmektedir. Devletçi olanlar daha çok Dündar Taşer, Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Orhan Türkdoğan gibi milliyetçi-muhafazakâr ve Atilla İlhan, Baykan Sezer gibi solcu entelektüeller tarafından temsil edilmektedir. Sivil toplumcu kanada mensup olanlar ise, bir anlamda İslamcı-muhafazakârlar ve mikro-milliyetçilik yanlısı sol aydınlardır post-modernist söylemleriyle temsil edilmektedir. Birinci grup ve onun devamı olan aydın profili, yüzünü tümüyle Batıya dönmemekle birlikte, Batıcılıkla özdeşleşen sivil toplumculuğa ve modernleşmeye ihtiyatla yaklaşan

¹⁰ Bkz. Ali Akay, *Aydınlardır Üzerine Bir Bakış*, ss. 423-436, ("Türk Aydın ve Kimlik Sorunu" içinde)

¹¹ Bkz. Himmet Hürlür, "Toplumsal Bilim Söyleminde Yerellik", *Selçuk İletişim*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 114

bir eğilimi ortaya koyar. İkinci grup aydın profili ise, demokratik taleplerin elde edilmesini yüzünü tamamen Batı'ya dönerek mümkün gören, hatta "İslamcı, muhafazakâr Batıcılık" konseptini öne çıkaran gruptur. AKP iktidarı ve bir kısım aydınlar, bu tip aydın profilini yükselen bir aydın tanımı olarak öne çıkarmaya başlamıştır. Bu noktada İslamcılık ve Batıcılık, bu tip muhafazakâr söylemi oluşturan temel öğeler olurken, milliyetçiliğe bu konseptte yer verilmemiştir.

Siyasal iktidarlardaki değişim, Türk aydın profilinin değişimini de kuşkusuz beraberinde getirmiştir. Ancak profiledeki bu değişim, Türk aydının Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana yakasını bırakmayan "meslek sahibi ve bürokrat olma" döngüsünden kurtulmasına yeterli katkıyı sağlamamıştır. Bu da, Türk düşünürlerinin ve düşünce hayatının içinde bulunduğu teorik sığlığın hâlâ sürmekte olduğunu göstermektedir.

Düşünsel Sıgılık: Siyaset ve Güncelin Gölgesindeki Türk Entelektüalizmi

Resmi ideolojinin yapısal ve konjonktürel koşullar gereği kapsayıcı ve homojenleştirici özelliği, diğer ideolojilerin gelişmesini, en azından sağlıklı ve yapıcı yönde gelişmesini engellemiştir. Bu ise, entelektüel alanda ciddi ideolojik açılımlar yaratmak yerine, sloganlaşmış, dar siyaset kalıpları içine sıkışmış ideolojilerin türemesine yol açmıştır.

Devlet; kültür, sanat ve edebiyat alanlarında da kendi aydın tipini yetiştirmiştir. Örneğin, Yakup Kadri "Yaban" adlı romanında, köylünün Kurtuluş Savaşı'ndan uzaklığını aydının "suçu" olarak görmektedir. Böylece "köylücü" ideoloji ortaya çıktı. "Köy Enstitüleri" köylü ile aydın arasında mesafeyi kapatabilecek profile aydınlar yetiştirmeyi amaç edinerek kuruldu. Bu eğilimle, Meşrutiyet aydınının öğretmen ile kurtarıcıyı özdeşleştiren eğitim tutkusunu, Cumhuriyet rejiminin köyler için kurtarıcı öğretmen yetiştirme sevdası olarak ortaya çıktı. Aslında bu çabalar, "resmi aydın"ın sayısını artırdı. Ancak, entelektüel alanda ciddi gelişmeler yaratmamıştır. Bu tip aydınlar, teorik sığlığı ve düşünsel verimsizliği aşabilecek çapta olamadılar. Kemalizm geleneksel Osmanlı yapısını aşmaya çalışırken köylücü oldu. Kentleşmenin gelişmemiş olması, köylücülüğün serpilmesinde önemli rol oynadı. Bu anlamda "köylücülük" ve "idealizm" Türk aydınının kafa yapısını belirledi. 1930'lu yıllarda temelleri atılan köylücülük, devletçilik ve bağımsız dış politika, 1960'lu yıllarda sosyalist bir kimliğe büründü.

Türk aydını 1980'den sonra sürekli aradığı dayanağı ya iktidarda, ya dış dinamiklerde ya da popülizmde bulmaya çalıştı. Bu yüzden de entelektüel yanından çok, siyasal yanı ağır bastı. Bu özelliği, baskılar karşısında varlığını sürdürmek için siyasal olmak zorunluluğundan doğdu. Siyasetin ve popülizmin öne çıkması ise, onu çoğu zaman ideolog ve demagog haline getirdi.

Türk aydını çoğunlukla, içinde bulunduğu kültürel ve ideolojik hegemonyayı göremedi. Bunda hem teorik sığlığın, hem de dışa yeterince açık

olmayan bir rejimde yetişmesinin önemli rolü oldu. Teorik bilgisi "yerellik/ulusallık" boyutu ile sınırlı kaldı. Evrensel deneyim kazanamadı. Bunun yarattığı kompleks ve dışa bağımlı ülke olmanın etkisiyle dış dinamiklerin belirleyici olması da bir yanıyla onu uluslararası alandaki egemen ideolojik söylemlerin etkisine savunmasız bir hale getirdi. "Türkiye'nin yalnızlığı" sendromu, Türk aydınına sürekli bir savunma psikolojisi içine itti. Teorik sığılmanın yarattığı çaresizlik son dönemlerde evrenselliği yakalama çabası içindeki Türk aydınına "moda" söylemlerin aktarmacılığını yapmanın ötesine götüremedi.¹²

Türk aydını profili Türk entelektüel yaşamının derinliğini ve sınırlarını vermektedir. Türk düşüncesi üzerindeki siyasetin gölgesi bugün de devam etmektedir. Düşüncenin siyasallaşması, düşüncede aktüalite ve günlük olayların öne çıkarılması Türk düşüncesinin önündeki en önemli engellerdendir. Batılı bir düşünürden kalkarak belki bir düşünsel alanda -başta sosyal bilimler olmak üzere- Türkiye'deki gelişim sürecini anlamaya çalışmayı, entelektüellik saymak da bu engellerin doğal sonuçlarıdır. Türk entelektüellerinin büyük bir kısmı, Türk toplum yapısını Batınkı ile sürekli özdeşleştirmiş ve bu nedenle de Batı toplumlarının gelişim çizgisini evrensel kabul etmiştir. Bu durum, onların, Batı kaynaklı olmayan düşünceler üzerinde kafa yormalarına mani olmuştur. Toplumların çabucak değişebileceği sanısı, otoriter devlet anlayışından gelen bir alışkanlık olarak milliyetçi, İslamcı ya da solcu tüm aydınların zihinlerine egemen olmuştur. Ekonomik ve siyasal analizlerden kültürel ve düşünsel değerlendirmelere yönelmenin getirdiği karmaşa, Türk düşüncesini siyasal süreklilik ile entelektüel sürekliliği özdeş tutma yanlışlığına götürmüştür.

Batılılaşma / Modernleşme İdeolojisi

Türk düşünce yaşamının bu zafiyeti ve teorik yetmezliği, Batılılaşma ve modernleşmeyi iki yüz yıldır süren tavizsiz bir ideal ve ideoloji haline getirmiştir. Bu bağlamda, Tanzimat reformlarını "alla turca" deyimini çok açık bir şekilde anlatmaktadır. Bu deyim, kaynağı Batı olan fikirlerin, modellerin tümünden yerli bir kılıfa sokulduktan sonra uygulanmasını anlatır. Yararlı görülen öğeler alıntılanmaktadır, ancak alınanların gerisindeki birikimle bir bağ kurulmamaktadır; hatta Batıda birbirine zıt kabul edilen öğeler bile telif edilmektedir. Yerli bir kaynağa aşırı yapılmakta ve böylece "yenilik" ortaya çıkmaktadır.

Modernleşmenin oluşturduğu bu gelenek günümüzde de varlığını korumaktadır. Kavramlar, kurumlar arka planında yer alan mantıksal bütünlüğünden soyutlanarak, şeyleştirilerek (reification) alınmakta, yerel uygulaması ile Batıdaki karşılığı süregiden tartışmalara konu olmaktadır.

¹² Yavuz G. Yıldız, "Türk Aydını ve İktidar Sorunu", ss. 370, 376 (Türk Aydını ve Kimlik Sorunu içinde).

Etnik-dini mensubiyet, Türkiye’de sosyal çıkarların her zaman üzerinde olmuştur. Kültürel çatışma ekseninde, Batıdan gelen ve siyasal mücadeleyi tanımlayan kavramlar, bir dönüşüm geçirmiş ve kültürel tanımlar haline gelmiştir. Sağ, Sünni-Müslümanlığı, sol da Aleviliği ve Kürtlüğü temsil etmeye başlamıştır.¹³ Çatışan çıkarlar, rakip siyasal süreçler ve popülizmin doğurduğu gündelik ilgiler Türk aydınını kimlik arayışına /krizine sürüklemiştir.

Türk Aydınının Düşünsel ve Siyasal Bağlamlarda Kimlik Arayışı

Çağdaş Arap düşüncesinde aydın kimliği dine yaklaşım tarzının belirlediği kategorilerle daha net belirlemektedir. Arap düşüncesinde Marksist, Liberal-Seküler ve İslamcı olmak üzere üç farklı kimlik kategorisi, çağdaş Türk düşüncesindeki düşünsel anlamda kimlik arayışlarının belirlediği sınıflamaya benzemektedir.¹⁴ Ancak tam olarak örtüştüğünü söylemek doğru olmaz. Çünkü çağdaş Türk düşüncesinde entelektüel açıdan dört farklı kimlik kategorisi bulunmaktadır.

1. Osmanlıcılık

2. Türkçülük

3. İslamcılık

4. Kemalizm (Atatürkçüler, Batıcılar, Marksistler ve Sosyalistler de bu gruba dâhil edilebilir.)

Milli Mücadele’nin, Türk kimliğinin gelişmesinde kuşkusuz büyük rolü vardır. Bu mücadele gerçek anlamda milli özellik taşır. Ancak milli kimliğin, “Osmanlı”, “Müslüman” ve “Türk” öğelerinden oluşan bir tek kimlik olduğu unutulmamalıdır. Cumhuriyet devrinde gerçek anlamda bir soy-kavim kültürü yaratma çabaları –ki buna Türk Ocakları yerine kurulan Halk Evleri memur edilmişse de- beklenen sonucu vermemiştir. Bu tip milliyetçilik üzerinde ısrar edilmesi, Türk toplumunu kimlik bunalımlarına sürüklemiş ve Türk insanının tek kimliğinin “Osmanlı-İslam-Türk” şeklinde üç ayrı kimliğe bölünmesine yol açmıştır. Bugün Osmanlı-İslam kimliği birleşmiş ve çok kez karşısında Türklüğü bulmuştur.

1961–1980 arasında gerçekleşen üç darbe, askerî siyasetin gölgesi altında sosyalist ve milliyetçi ideolojilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna göre asker-siyaset-ideoloji ve entelektüalizm sırasıyla birbirini doğurmuştur. 1960’lı yıllardan sonra kimlik arayışı daha çok tarih bilimine yönelik araştırmalarda kendini göstermiştir. Düşünce dünyasına tüm boyutlarıyla giren tarihçilik genellikle siyasal tartışmalara dönüştürülerek formüle edilmiştir. Niyazi Berkes’in *The Development of Secularism in Turkey* (1964), Hilmi Ziya Ülken’in *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (1966), 1980’lerde bazı düşünce adamları üzerinde yoğunlaşan monografik çalışmalar ve Türk Tarihine ilişkin araştırma

¹³ Mümtaz’er Türküne, “Gelenek ve Aydın”, ss. 296,297 (“Türk Aydını ve Kimlik Sorunu” içinde)

¹⁴ Bkz. İbrahim M. Abu-Rabi, *Contemporary Arab Thought*, Pluto Press, Virginia 2004, s. 15 vd.

eserleri genellikle siyasal ve ideolojik kimlik arayışlarının izlerini taşımaktadır. Hilmi Ziya Ülken, önceleri Marksist düşünceyi benimserken *Millet ve Tarih Şuuru* (1948) ve *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* (1951) adlı eserleriyle milliyetçi çizgiye yaklaşmıştır. Yılmaz Öztuna'nın *Türkiye'nin Tarihi*, Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni ve Türklerin Tarihi*, Muzaffer Sencer'in *Osmanlı Toplum Yapısı*, İsmail Cem'in *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* 1960'lı yılların beklentilerine uygun yazılmış, düşünsel alanda tarih bilimi aracılığıyla kimlik arayışını yansıtan eserlerdir.

Düşünsel bağlamdaki ayrışma, Ziya Gökalp'in "İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık" şeklindeki kimlik kategorisinin etkisindedir. Kimi zaman İslamcılık'la Türkçülük, kimi zaman da Türkçülük'le Batıcılık kesişmektedir. Her üç kimlik profili için de ortak payda Batıcılık'tır. Ancak Batıcılık, İslamcılık nazarında 1990'lı yıllardan sonra meşruiyet kazanmıştır. 1980'li yıllara kadar Kemalizm'le özdeş bir yön izleyen Marksizm ve Sosyalizm, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Kemalizm'i sol jargonun dışında tutmaya başlamıştır.

Laiklik, Modernizm, Kemalizm ve Batıcılık, Türk solunu oluşturan doğal öğeler olarak görülmektedir. İslamcı ve Türkçü aydın kesim, Atatürk cumhuriyetine olan muhalefetlerinden değil, Kemalizm'i din-karşıtı bir laiklik ve Batıcılık'la telif edilmiş bir solculuk olarak değerlendirmelerinden dolayı Kemalizm'e mesafeli durmuşlardır. Örneğin muhafazakâr-milliyetçi romancılardan Tarık Buğra (ö. 1994) *Küçük Ağa* ve *Küçük Ağa Ankara'da* romanlarında doğrudan laikliği eleştirmez. Amacı, Milli Mücadele'de din adamlarının oynadığı role dikkati çekerek Kurtuluş Savaşı'nın Kemalist yorumunu tartışmaya açmaktır. Türk romanlarında laiklik-dindarlık çatışması, sola mal edilmiş ve Batıcılıkla özdeşleştirilmiş Kemalizm'le İslamcı ve muhafazakâr milliyetçi kimliklerin çatışması olarak görülmektedir.

Siyasal alanda farklı görüntülere sahip olmakla birlikte, İslamcı, muhafazakâr ve milliyetçi kimliklerin her üçü de yapısal anlamda sağ üst kimliği ile tanımlanmaktadır. Romantik yazar ve aktivistlerden Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1983) de bu kimlik içinde yer bulur. Anadolu Sosyalizmi görüşüyle ortaya çıkan Nurettin Topçu (ö. 1975), Necip Fazıl'a nispetle Türk milliyetçiliğine daha fazla vurgu yapar. Ona göre, Anadolu sosyalizmi, İslam maneviyatı ve Batı metodolojisi birbirini tamamlayan öğelerdir. 1971'den sonra, sol görüşlerinden vazgeçerek İslamcı olan İsmet Özel (d. 1944), yaklaşık son on yıldır giderek koyulaştırdığı milliyetçi söylemiyle sağ kesim içinde karar kıldığı anlaşılmaktadır. Batıdan esinlenip Batıyı eleştiren Erol Güngör (ö. 1983)'deki milliyetçi temalar, adı geçen aydınlara oranla daha belirgindir. Erol Güngör, Türk milli kimliğini tam teslimiyetçi Batıcılığa ve Marksizm'e yönelik eleştirileriyle ortaya koymaya çalışan sağ ulusçuluğun halefi olmayan entelektüelidir. O, Mümtaz Turhan (ö. 1969), Dündar Taşer (ö. 1972) Hüseyin Nihal Atsız (ö. 1975) ve Osman Turan (ö. 1978)'la temsil edilen milliyetçi çizginin neredeyse en son halkasıdır. Cemil Meriç, Doğu ile Batıyı neredeyse

tüm entelektüel alanlarda karşılaştırır. Sağ entelijensiya içinde yer almasına rağmen, sol ile birlikte sağ da eleştirir: "Biz Osmanlı'dan yobazlığı devraldık. Batının taarruzu karşısında yobazlık bir kaleydi. Yobazlık an'aneeye kaçıştı. Korkuydu. Belki zamanın dışına çıkmaktı. An'aneeye kaçış kavgayı kaybetmiştir. Biri kaybettiği cennetin sılası içinde, öteki yeniliğe, yani an'anesizliğe mütehasşir. Ama her ikisi de aynı vicdan huzursuzluğundan muzdarip. Sağ, Batı düşüncesini memnu meyve sayıyor. Sol, kayıplarının muhasebesini şuurlu olarak yapmıyor. Sağın çürümüş olduğunu biliyor. Sağ da solu düşman biliyor."¹⁵

1980'lerde, Türk aydını kimlik arayışında, gittikçe İslam ve Türklüğü sentezleyecek oluşumlara yönelmiştir. 1970'lerde, iş dünyasında, üniversitede ve siyasette etkili kişiler tarafından kurulan Aydınlar Ocağı'nın ideolojisi, Turgut Özal başta olmak üzere, ANAP'tan pek çok üst düzey ismi etkilemiştir. Aydınlar Ocağı'nın amacı, solcu entelektüellerin Türkiye'deki toplumsal, siyasal ve kültürel tartışmalar üzerindeki tekeline kırmaktı. Önde gelen ideolog İbrahim Kafesoğlu tarafından geliştirilen bu sisteme "Türk-İslam Sentezi" adı verilmişti. Buna göre, İslam ile İslam öncesi Türk kültürü arasında benzerlikler vardı. Türk milleti uzun yıllar İslam'ın bayraktarlığını yapmıştı. Bu yüzden Türkler'in Müslüman milletler arasında özel ve ayrıcalıklı bir misyonu ve yeri vardı. 1970'lerin sonunda bu ideoloji Milli Selamet Partisi ve özellikle Milliyetçi Hareket Partisi'nde oldukça rağbet gördü. 1983'te de ANAP bunu rehber ilke edinmiş; Özal, bu ilkeyi Batıya yetiştirmek ve onun deyimiyle "çağ atlamak" hedefiyle birleştirmiştir.

Geleneksel İslam'ın siyasal ve ekonomik dönüşümü çok partili hayata geçildikten sonra hız kazanmıştır. Bir taraftan sağ partiler kırsal nüfus üzerinde oy hesapları yaparken, diğer yandan kentleşmeyle birlikte geleneksel kesimler yeni bir kimlik arayışına girmişlerdir. Bu anlamda özellikle 1970'lerden sonra tarikatların siyasal ve ekonomik alanda etkinlik kazanmaya başladığını görmekteyiz. 1950'lerden itibaren DP dini değerleri siyasal alanda kullanmış; buna paralel olarak 1970'lerden itibaren din yönelimli bir siyaset anlayışı güç kazanmıştır. Bugünkü SP ve AKP'nin soyağacının başında bulunan MSP bu anlamda Türk siyaset sahnesine yeni bir jargon getirmiştir.

Kırsal kesimden büyük kentlere göç ile ortaya çıkan bu siyasal gelişmelerin yanında, ekonomik zihniyet alanında da dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek gelişmeler yaşanmıştır. 1970'lere kadar Türkiye'de geleneksel dinin taşıyıcısı ve temsilcisi olan esnaf İslamı, bu yıllardan itibaren dönüşerek "modernliğin temel dinamiği olan zamansallığı ve öznelciliği" kendi içinde barındırmaya ve dini araçsallaştırmaya başlamıştır. Din temelinde

¹⁵ Cemil Meriç, Jurnal II, İstanbul, s. 198.

ekonomik meşruiyet girişimleri, dini cemaatleri sekülerleştirmekte ve kapitalizmin tüketim kültürünü yaygınlaştırmaktadır.¹⁶

Sağ kanatta kimlik arayışları ağırlıklı olarak "Türk-İslam sentezi" çizgisinde devam ederken, sol cemahta bu arayış, düşünsel ve siyasal gelişimin kesiştiği "Türk Sosyalizmi"nde tecessüm etmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren sosyalizmi savunan Kadrocu hareket, Kemalizm'in sosyalleştirilmesini hedeflemiş, kapitalist olmayan, milli, devrimci bir kalkınma yolu benimsemiştir. Kadrocular, Kemalizm'in ekonomik alanda sistemleştirilmesine çalışmıştır. Kemalizm'i, sosyalist düşüncenin milli bir zemini olarak kabul eden bu hareket, "zinde güçler" ve seçkin kadroya dayanan milli devrimci bir ideolojiye sahiptir. 1960'ların en rağbet edilen bilim dallarının Siyaset ve Ekonomi olması, Kadroculuğu kökleştirmiş ve Yön Hareketi'yle varlığını devam ettirmesine imkân vermiştir. Sosyalist devrimcilik ve özgürlükçülük, *Tarih Öncesi-Tarih-Devrim-Sosyalizm* adlı eseriyle Hikmet Kıvılcımlı (ö. 1971)'nın yazılarında somutlaşmaktadır. Doğan Avcıoğlu (ö. 1983), devrimin toplumsal bir savaş olduğunu *Devrim Üzerine* adlı eserinde söylemektedir. Mehmet Ali Aybar (ö. 1995), *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*'de Türk solunun Kemalizm-sosyalizm-demokrasi sentezini kurmaya çalışır. Bu sentez, Yön taraftarlarından Mihri Belli (d. 1916) ve Doğu Perinçek (d. 1942) ile bugünlerde her ne kadar Kemalizm aleyhine bozulmuş görünüyorsa da, "irtica" tehdidi söz konusu olduğunda, kopan bu Kemalizm parçası derhal eski yerine iştirilmektedir.

1960'da Yön Dergisi neo-Kemalist bir anlayışla yayına başladı. 27 Mayıs sonrasında sol muhalif hareketin sözcülüğünü yapan bu haftalık derginin ilk sayısı 20 Aralık'ta çıktı. Derginin ilk sayısında, altında 531 kişinin imzası bulunan ünlü "Aydınların Ortak Bildirisi" yayımlandı. Bildirideki imza sayısı daha sonraları 1042'ye yükseldi. Aydınların "Batılılaşmak, kalkınmak ve aydınlanmak" taleplerini içeren bildiride imzası bulunanlar arasında Doğan Avcıoğlu (imtiyaz sahibi), İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, Niyazi Berkes, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren, İdris Küçükömer, Fethi Naci, Çetin Altan ve Selahattin Hilav gibi pek çok ünlü isim vardı. Radikal soldan devletçi aydınlara kadar geniş bir yelpaze oluşturan ve "Yön Hareketi" olarak adlandırılan bu siyasal düşünce akımı, Kemalizm'in "Halkçılık" ve "Devletçilik" ilkeleri doğrultusunda kalkınma sorununu öne çıkardı. Bu hareketin düşünce karışımında milliyetçi ve İslami öğelere rastlanmamaktadır. Aydınlar bir kalkınma felsefesi oluşturmak için geniş tabanlı bir uzlaşma zemini aradılar. Ancak bu tabanda, dini ve milli kültüre yer verilmiyordu. Yön dergisinde her hafta ekonomi, politika, toplum, kültür ve sanat konularında eleştirel yazılar yayımlandı. Siyasal baskılara da uğrayan dergi hakkında çok sayıda dava açıldı ve 1963'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatıldı. 1964'te yayın hayatına

¹⁶ Anzavur Demirpolat, "Türkiye'de İslami İktisat ahlakının Yükselişi, Rasyonalite ve Kapitalizm: Konya Örneği", Selçuk İletişim, Cilt 2, Sayı 4, s. 200.

yeniden başlayan dergi, yayımına son verdiği 20 Haziran 1967'ye kadar 222 sayı çıkardı.

Kesintisiz bir devrim süreci çerçevesinde devletçiliği benimseyen bu hareket, bütün değerleri Kemalizm'de buluyor ve bunu, sosyalizmle örtüştürmeye çalışıyordu. Üçüncü dünyacılığın yükselişte olduğu bir dönemde ortaya çıkan Yön, Türk sosyalist aydınını erken bir iktidar hürsü içine soktu. Şiddet kullanarak düzeni değiştirmenin öncülüğünü yaptı. İktidar tek hedefti; ancak, Yön hareketinin hiçbir örgüt programı ve pratiği olmadı. Var olan bir örgütle iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bu hareket 1970'lerin başında iktidar olacakken yenildi.

Türk aydını "aydınlanma" döneminin yaşanabileceği 1961-71 yılları arasındaki zaman dilimini Soğuk Savaş ideolojisinden kurtulamadığı için değerlendiremedi. Bu dönemde aydın popülizme kaydı. "Halk-aydın" ikiliğinin aşılmasını sağlayan demokratik özgürlükçü ortam, "bürokrat" aydının bıraktığı boşluğun "sol aydın" tarafından doldurulmasına yol açtı.¹⁷ 1965'ten bu yana, sosyalizmin yıllar sonra yasallaşarak toplumda meşruiyet kazanmasıyla, somut toplumsal koşulların geçmişe doğru okunması ve çözümlenmesine ilişkin çalışmalar hız kazandı.

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) hakkında Türkçe'de 1965'te yayımlanan ilk yazı Selahattin Hilav'ın imzasını taşıyordu. Aynı yıl Kenan Somer, E. Varga'nın ATÜT'e ilişkin bir yazısını çevirdi. Bu tartışmalara Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer de katıldı. Böylece son derece spesifik görünen bir konu, hem düşünsel hem siyasal yaşamda kendine önemli bir yer edindi. Dikkatler geçmişe, ATÜT yoluyla da olsa, Osmanlı sosyal ve toplumsal yapısına odaklandı. ATÜT tartışmaları toplumsal tarihten sanat ve edebiyatta ulusallığa kadar uzanıyordu. Örneğin Kemal Tahir özgün bir Türk romanını savundu. Sezer Tansuğ, pratik sanatlarda Batılı formlardan çok, geleneksel formlara bağlanması ve Türk üslubunun geliştirilmesini isterken, Metin Erksan, Halit Refiğ, Atıf Yılmaz aynı görüşleri sinema alanında savundular.

Sol kanatta ekonomiden başlatılan bu geleneğe odaklanma, İslamiyet konusunda Arap geleneğinden çok, milli motiflere radikal yönelişler içeriyordu. "Sol İslamcılık" adını alan bu hareket, bugün de tartışılan, İslam'a laiklik ve Türkçülükle bağdaşabilen çağdaş bir yorum getirme amacını taşıyordu. Bu akımın temsilcileri arasında sayılan Osman Nuri Çerman *Modern Türkiye İçin Dinde Reform* ve Cemil Sena *Hazreti Muhammed'in Felsefesi* adlı eserleriyle ulusal dilde ibadet, İslam'ı Arap elbisesinden soyamak, İslam'ı Kemalizm'e uygun ahlak ve bilim anlayışı doğrultusunda yeniden yorumlama gereği üzerinde durmuşlar ve dine ulusal bir kimlik kazandırılması anlayışını savunmuşlardır. Dini Arap etkisinden arındırma fikri, Sabahattin Eyüboğlu (ö. 1978) ve Macit Gökberk (ö.

¹⁷ Yavuz G. Yıldız, "Türk Aydını ve İktidar Sorunu", s. 373. ("Türk Aydını ve Kimlik Sorunu" içinde).

1993) gibi aydınlarca, Alevilikle örtülecek bir Türk hümanizmine kadar vardırılmıştır. Milliyetçi tarihçilerden Fuad Köprülü ve yine milliyetçi-devrimci eğitimcilerden İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu da benzer görüşleri sebebiyle bir dereceye kadar "sol İslamcılar"dan saymak mümkündür.

Devrimci, sosyalist ve hümanist fikirlerin kimi zaman birleştiği ve ayrıldığı Sol entelektüalizmi, Kemalizm'e hep sadık kalmıştır. 1983'te, özellikle radikal solun Kemalizm'i benimsemesiyle birlikte "Şeriat" adı altında İslam etrafında kavğaların ardı arkası kesilmemiştir. Çünkü 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbelerinden ağır yaralarla çıkan sol, hem ordunun Kemalizm'e bağlılığını kullanarak İslam'a muhalefet etmiş, hem de Kemalizm'le İslam'ı karşı karşıya getirerek Türk toplumunun tepkisini Ordu üzerinde yoğunlaştırmış; böylece, dolaylı yoldan Kemalizm'i de yaralamak gibi bir "taşla iki kuş vur" politikası izlemiştir.

Cemil Meriç'in de dediği gibi sol düşünce, kaybının hesabını şuurlu biçimde yapmadığı için, bu kimlik arayışı çabaları istikrarlı bir çizgi izleyememiştir. Sosyalizmin nirengi noktası olarak kaybedilmesi ve sundukları teori ve ideolojilerin başarısızlığı, Marksist ve Sosyalist aydınların etkilerinin azalmasında ve bunun sonucunda yeni kimlik arayışına girmelerinin gerisinde yatan başlıca nedendir. Kuşkusuz bu eğilimde, Türk toplumunda kitle kültürünün hâkim olmaya başlamasının da önemli bir payı vardır. Türkiye'de aydınlar önceleri nispeten dar ve homojen bir grup oluşturuyordu. Birincil görevleri; bilimi, eğitim ve kültürü geniş halk kitlelerine yaymakla yükümlü "kültür misyonerleri" rolünü oynamaktı. Bugünkü tablo ise çok farklıdır: Eğitimin yaygınlaşması ile birlikte, aydınlar arasına katılacak bireylerin sayısı artmakta ve birkaç üniversite çevresinde kümelenmiş küçük ve birleşik bir aydınlar grubunun kültürel öncülüğü ve ayrıcalığı tarihe karışmaktadır.

Türk aydınının bugün karşı karşıya kaldığı çıkmazlarda, toplumdaki laik ve İslamcı güçlerdeki değişen/bozulan denge de pay sahibidir. 1980-1983 yılları arasındaki otoriter rejimin uygulamaları sonucunda, demokrasiye göstermelik bağlılıktan ya da sadece Sosyalist bir düzen kurmak yolunda bir araç olarak görmekten, ekonomik ve toplumsal sonuçları ne olursa olsun demokrasiyi başlı başına bir amaç saymaya geçiş Türk aydınındaki köklü zihniyet değişimine tanıklık etmektedir.¹⁸ Türk aydını kimlik arayışını, 1980'den sonra sayı ve nitelik açısından çoğalan dergiler yoluyla sürdürmüştür. 1980 sonrası dergilerin toplumsal sorunlara yaklaşımları Kadro ve Yön dergilerinden çok farklıdır. 2000'e *Doğru, Nokta, Yeni Gündem, Gergedan* ve *Argos* daha önceki dönemlerle hesaplaşmaktan çok mevcut döneme odaklanmakta, 2000'li yılları hedeflemektedir. İslamcı dergilerin "düzenle hesaplaşmak"tan vazgeçmeleri ise 1990'lı yıllardan sonradır. Sayıları hızla artan bu dergilerin, yayın hayatından yine aynı hızla silinmeleri, iddia edildiği gibi resmi söylemle uyuşmaması

¹⁸ Sabri Sayarı, "Soğuk Savaştan Sonra Türk Aydınları, Değişen Dünya-Değişmeyen Sol Aydın Misyonu", ss. 412-3 ("Türk Aydın ve Kimlik Sorunu" içinde).

nedeni ile sistemden gelen baskı sonucunda değil, düşünsel sığılıklarından kaynaklanmıştır. Üstelik adı sayılan sol dergilerin aksine, 2000'li yıllara yönelik ilerleme ve gelişme gibi bir kaygı da taşımamışlardır. Teorik sığılık nedeniyle, küreselleşen liberalizm karşısında sönlüklenen radikal İslamcı söylem taraftarları, kapitalizmin ve iktidarın nimetleri karşılığında genellikle eski sert tutumlarından vazgeçmişlerdir. Düzen, aynı düzendir. Ancak, eski radikal İslamcıların partileri iktidar olduğu için görüşleri şimdilik esnekleşmiş ve "düzen" in gönüllü savunuculuğu rolünü benimsemiş görünmektedirler. Milliyetçi-muhafazakâr dergiler ise, Ziya Gökalp'ten tevarüs edilen "Batıcılık-İslam-Türklük" sentezini cılız öykünmelerin ötesine götürememiştir.

1980'den sonra her üç eğilimdeki dergiler de Türkiye'de pek tanınmayan yabancı düşünürlerin fikirlerini işlemişlerdir. Milli kültürden çok küreselleşmeyi benimsemişlerdir. İslamcı dergiler, Türkiye dışındaki İslami hareketlere çeviriler yoluyla odaklanmışlar; milliyetçi eğilimli dergiler de kendi içlerine kapanarak dış dünyayı izleyemez olmuşlardır.

Kimlik arayışı, popülizm yoluyla devam ettirilmektedir. Popüler yayınlar, özellikle görsel medya kullanılarak ideolojilere popüler bir biçim verilmektedir. Yazarlar bile kendilerini yazmaya başlamışlardır. Sosyete haberleri, paparazziler ve daha yerel haberler öne çıkmaya başlamıştır. Örneğin *Playboy*, *Kadınca* ve *Erkekçe* gibi popüler dergilerde cinsellik, kadın sorunu ve feminizm üzerine demeçler verme furyası vardır. Buralarda yazmamak taşralılık sayılmıştır. Modern ve post-modern arasındaki gerilim bu noktada kendini göstermektedir. Yöntemin yerini tamamen yorum almıştır. 1980-90'lı yıllardan başlayarak birlikte yaşama formülü, sivil toplumculuk, laik-anti-laik, sağ-sol çatışmalarının yerini almıştır. 1980 öncesinin iki aydını Atilla İlhan ve İdris Küçükömer, gerici-ilerici tanımlarını tersyüz etmiştir.

Düşünürler

Türk düşüncesinin genel görüntüsünün betimledikten sonra, yukarıda söz konusu edilen eğilim ve arayışları temsil eden düşünürler üzerinde durabiliriz. Benzer yönleri ve ortak paydaları olsa da, buraya kadar ortaya koyduğumuz düşünsel çeşitliliği, klasik ve bir o kadar da pratik bir siyasal ayırım olan solcu ve sağcı kategorileriyle temsil eden düşünürleri, önce sol cemahtaki önde gelen kişilerden başlayarak incelemek isabetli olacaktır.

Solcu Düşünürler

Hasan Ali Yücel (1897-1961)

Yücel; devrimci, Türkçü, Atatürkçü ve Mevlevi dervişliği şahsında toplamış bir düşünürdür. 1938-1946 yılları arasında yaptığı Milli Eğitim Bakanlığı sırasında Türk ve İslam Ansiklopedilerinin hazırlanmasında öncülük etti. Batı klasiklerinin pek çoğu onun bakanlığı zamanında Türkçe'ye çevrildi. Yücel, Türk Rönesansı'nın düşünürlerinden sayılmaktadır. Ona göre Atatürk

hürriyetsizlik düzenini yıkmıştır. Yaptığı devrimler ise baskı düzenine son verme hareketidir.¹⁹

Pertev Naili Boratav (ö. 1998)

1960'lardaki kültürel duyarlılık, sonraları ekonomik ilgilerin gerisine itilmiştir. Böyle bir ortamda, Niyazi Berkes ve Boratav Kemalizm'in sosyalleştirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Türk folklorunun geniş bir envanterini çıkaran Boratav'a göre "Doğu" sözcüğü Batılıların Doğuyu sömürge ülkelerinden ibaret bir dünya olarak görmelerinden kaynaklanmıştır. Doğu; kültürel gelişmenin bir yerinde donmuş kalmıştır. O, Batıya hammadde sağlamakla görevlidir.

Niyazi Berkes

Türk düşünce dünyasına *Yön Dergisi*'yle yeniden doğan Berkes, güncel siyasete mesafeli tutumu nedeniyle pek etkili olmamış gibidir. Yöncü Kemalizm akımına -belki de "Berkesçilik" adını alacak olan- bir kol katmıştır. Berkes, Yöncülüğün ekonomik tezine pek yeni bir şey katmış sayılmazsa da Kemalizm'i alabildiğine genişletip geliştirerek ondan sosyal ve kültürel bütün alanları kavrayan pan-Kemalist bir felsefe, bir dünya görüşü çıkarmak istemiştir. Berkes ve Behice Boran'ın çalışmaları 1960 sonrasının sosyoloji ve siyaset bilimi çalışmalarını etkilemiştir.

Halide Edip Adıvar (1882-1964)

Romanları, siyasi etkinlikleri ve akademik çalışmalarıyla yakın tarihin önemli kadın entelektüellerindendir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi Türkçülerle dostluk kurdu. Türk Ocağı'nda çalıştı.

Duygusal yönü ağır basan ilk romanlarında aşk ve evlilik ilişkileri çerçevesinde, iyi eğitim görmüş kadınların psikolojik sorunların işledi. Sonraki romanlarında bireyselden toplumsala yöneldi. Türkçülük ideolojisini işlediği ütopyik romanı *Yeni Turan* (1912) bir geçiş dönemi ürünü sayılmıştır.

Sabiha Sertel (1895-1967)

Gazeteciliği meslek edinmiş ilk kadın yazar ve feminist, anti-faşist, sosyalist bir düşünürdür. Eşiyle birlikte çıkardıkları *Yeni Mecmua*'nın ilk sayısından itibaren kadın sorununu işledi ve Türk feminizminin öncülerinden oldu. *Resimli Ay* dergisini çıkararak (1924-1931) yazdığı makalelerde işçi sınıfını savundu; sosyal ve politik düzeni eleştiren yazılar yazdı.

Kemal Tahir (1910-1973)

Romanlarının ana damarını oluşturan toplum ve tarih tezleriyle çağdaş Türk düşüncesinde uzunca bir dönem tartışmaların odağında yer almıştır. Batı

¹⁹ Hasan Ali Yücel, *Hürriyet Gene Hürriyet*, İş Bankası Y., Ankara 1954, II/368-71.

kültürü karşısında Türk kültürüne vurgu yapması, çağdaş sosyologlardan Baykan Sezer tarafından benimsenmektedir.

Kemal Tahir'e göre Türk toplumu Batı toplumlarına benzemiyordu. Çünkü tarih içindeki gelişimi Batının klasik gelişim çizgisinden farklıydı. Batının sınıflı toplumlarına karşılık Osmanlı sınıfsız bir toplumdu; o halde, Türk romanı kendi toplumsal gerçekliğini yansıtmalıydı. Köy romanlarının ilki *Sağirdere* (1955) ve onun devamı olan *Körduman*'da (1957) bir köylünün sorunlarını, ahlaki değerlerini, köyün ekonomik yapısını zamansal ve mekânsal bağlamdan koparmadan sergiledi. Bu, Köy Enstitüsü çıkışlı yazarların köye bakışından tümüyle farklı bir yaklaşımdı. Bu konudaki görüşü, Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'i ile tam bir karşıtlık oluşturuyordu.

Fethi Naci'nin ifadesi ile, "edebiyatın kendine özgü anlatım aracını değil, toplumsal bilimlerin aracını" kullandı. ATÜT'e ilişkin düşüncelerini ortaya koyduğu *Devlet Ana* (1967), büyük tartışmalar yarattı.²⁰ Bu roman onun Osmanlı hakkındaki düşüncelerini de içeriyordu. Ona göre Osmanlı'nın en büyük yanlışı, -Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından başlayarak- Batılılaşmaya çalışmasıdır. Oysa Asya Üretim Biçimi ya da ATÜT (1960'lı yıllarda Marx'ın bu görüşü Türk sosyalizmine girdi), kısa yoldan (feodalleşme, kapitalistleşme gereği olmadan) çağdaş sosyalizme ulaşmanın yoludur. Osmanlı Batılılaşması kadar Cumhuriyet Batılılaşması da bir yanlıştır. Kemal Tahir'e göre, Cumhuriyet'ten bu yana Atatürk'ün yaptıkları, üstyapı bile sayılmayacak türden oyuncak reformlardır. Saltanatın kaldırılması TBMM'de oylanmadığı için geçersizdir. Bugün Halifelik kurumuna sahip olsaydık, milyonlarca Müslüman peşimizden geliyor olacaktı. Tahir, Kemalistliğin apaçık bir gericilik olduğunu savunur. Öztürkçe bir yönüyle düpedüz vatana ihanettir; çünkü Türk olmayanları dışlamaktadır.²¹

Kemal Tahir, kendi açısından Fuad Köprülü ve Mustafa Akdağ'ı yorumladı. Ona göre, Türkiye'deki sosyalist hareket Batılılaşmanın bir başka uzantısıdır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886–1978)

İsmail Hakkı, seçkin sınıfın değil halkın içinden çıkan ama Batı tipi eğitim almış bir Türk aydınıdır. Osmanlı'yı Cumhuriyet'e, II. Meşrutiyet'i Kemalizm'e bağlayan bir halka görevini yerine getirmiştir. İsmail Hakkı, sosyoloji ve eğitimde Ziya Gökalp'e bağlı kalmış, Atatürk ve İnönü'ye hep yakın durmuştur. İttihat ve Terakki'nin eğitim alanındaki görüşlerinin uygulayıcısı olan İsmail Hakkı, milliyetçi, gelenekçi, laik, Batıcı, Cumhuriyetçi, devletçi ve devrimci (bunların hepsi Cumhuriyet'in temel ilkeleridir) bir eğilim sergileyen *Yeni Adam* dergisini 1960'lı yıllara kadar çıkmasını sağlamıştır. Gökalp gibi o da, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan insanları "Türkleşmiş, millileşmiş, tebaadan vatandaşa dönüşmüş" bireyler olarak görmek istemektedir. Müslümanlığın

²⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, YKY İstanbul 2003, III/328.

²¹ Kemal Tahir, *Notlar, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992, ss. 56–274.*

ulusal bir dine dönüşmesini savunan İsmail Hakkı; Peyami Safa, Mümtaz Turhan, M. Şekip Tunç gibi muhafazakâr milliyetçilerin safında sayılabilir. Bu bağlamda o, "ilerici" ve "muhafazakâr" söylemleri birbirine bağlayan, aynı eksen ve açılım içindeki iki söylemin (muhafazakâr milliyetçilerle devrimci Kemalistler) kavşağındadır. *Yeni Adam*'ın söz konusu altı ilkesi, Kemalizm'in sosyalist idealleri ve ilkeleri benimsediğini göstermektedir. İsmail Hakkı, Türk muhafazakârlığının Atatürk'ü nasıl görmek istediklerinin yorumunu yapmıştır.

Doğan Avcıoğlu (1926–1983)

Kemalist sosyalizm söylemini İsmail Hakkı'dan devralan isim Avcıoğlu'dur. Gazeteci-yazar, düşünce ve siyaset adamı olan Avcıoğlu, CHP'den Kurucu Meclis'e seçildikten sonra 1961 Anayasa'sının hazırlanmasına da katkıda bulundu. Avcıoğlu 1961'de Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu ile birlikte kurduğu ve yayımını 1967'ye değin sürdürdüğü *Yön Dergisi*'yle 1960 sonrası siyasal düşünce ortamında etkin bir rol oynadı. *Yön Dergisi*'nde yayımlanan yazılarında bir tür 'Kemalist sosyalizm' anlayışını savundu. Kemalist devrimlerin altyapıda sürdürülmesini vurgulayan görüşlerinin yanı sıra, Avcıoğlu, *Yön*'deki yazılarıyla Turancılığa karşı çetin bir savaşa girdi. Yine o, "Türkiye, orduya dayanarak ve ordunun desteğiyle gericiliği ve gericileri yenmesini bilecektir", diyordu. Görüldüğü gibi, sosyalist bir aydın, her ne kadar ulusalcı olmakla ortak bir paydası olduğu muhafazakâr milliyetçi düşüncüyü gericilikle özdeşleştirmekten çekinmemektedir. Kemalizm ile sosyalizmin bu "gayr-ı meşru" evliliği, milliyetçiliği ırkçılıkla, İslamiyet'i de gericilikle suçlayan bir düşüncüyü doğurmakla kalmayacak, 1990'lı yıllardan sonra Marksist-Leninist ayrılıkçı ve mikro-mezhepçi terör eylemlerine yeterince özgürlük verilmediği gerekçesine yaslanarak düşünsel bir destek verecektir. Devlet, hep sırtını yasladığı milliyetçi-muhafazakâr düşüncüyü, sol Kemalizm'in resmi ideolojiye dönüşmesiyle karşısına aldığı gibi, mikro-milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin savunucusu olmaya başlayan sol Kemalizm'den gelen saldırılara da savunmasız kalmıştır. Sol Kemalizm'in 1990'lı yıllardan sonra kaydığı istikamet, milli kültür ve değerlere muhalefet ideolojisi olmuştur. İki binli yıllara doğru, solun bu etnik ve mezhepsel temelli devrimciliği, ortak düşman ilan edilen "Milli Devlet ve Milli Kültür"e karşı mücadelesinde İslamcılar da belli derecede yanında bulmuştur.

Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucuları arasında yer alan Avcıoğlu, kapitalizme ve emperyalizme karşı ekonomik bağımsızlığı savundu. 1971 askeri müdahalesine kadar çıkardığı haftalık *Devrim* gazetesindeki yazılarında, "devrim" in Kemalist aydınların rehberliğinde ve öncülüğünü yaptığı geniş bir cephe tarafından gerçekleştirilebileceğini savunmuştur.

Tarık Zafer Tunaya (1916–1991)

Avcıoğlu ile birlikte 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında görev alan Tunaya, Batı uygarlığının egemen bir uygarlık ve tüm insanlığa ait bir kazanım olduğunu savunur. Türk devriminin nihai amacı Batı uygarlığına dâhil olmaktır.

Bu karar, ona göre, özenti, duygusallık ve fantezi değil, bir zorunluluk sonucudur. Türkler, İslam öncesi dönemden bugüne hep uygar bir millettir. Bu yüzden Batı uygarlığına girdiklerinde de öz benliklerini yitirmeyeceklerdir. Tunaya'ya göre, Batı bize düşmanlık yapmaya devam da etse, biz Batıya rağmen Batılılaşmak zorundayız. Üçüncü dünya milliyetçiliğinin tersine, Atatürk milliyetçiliği Batıya rağmen Batılı olmak ve Batının güçlü devletleriyle rekabet edecek güce ulaşmaktır.²²

Şerif Mardin (1926-)

1960'lı yılların ortalarından bu yana yazıları ağırlıklı olarak Marksizm'in eleştirisi mahiyetindedir. Düşünsel yönelimi bakımından 1960'lı yıllara kadar merkezde, 1960 ve 1970'li yıllarda ise muhalefet çizgisindedir. Dünyaya açılan bir Türk düşünürü ve bilim adamı olarak, belirleyici eserlerini 1960'lı yıllarda vermiştir. 1980'lerde, önceki dönemin dar anlamda modernist ve dar anlamda muhafazakâr entelektüellerinin eksikliklerine işaret etmiştir.

Şerif Mardin, Türk toplumbiliminin Max Weber'i olarak tanınmaktadır. Ona göre, Cumhuriyet dönemindeki modernleşme projesi eskiden kopuşu ve yeni bir sürecin başlangıcını işaret eder. Kemalist çağdaşlaşma arzusu "ilk modernite projesi"dir. Kemalizm bu yönüyle hem bir değişim projesi hem de toplumsal bir tasarımdır. Mardin'e göre siyasal rasyonelleşme, Kemalizm'de, ekonomik ve kültürel olana nispetle öncül ve belirleyici konumdadır. Türk modernleşmesi, halkı değiştirilmesi gereken bir "obje" olarak gördüğünden, merkez-çevre ilişkisini, bir çatışma ilişkisi biçiminde üretmiştir. Modernleşme tarihi aynı zamanda İslam'ın, ümmet yapısının dışına itildiği bir tarihtir. Halk İslam'ı Kemalizm'den de etkilendiği için, Mardin'e göre, yalnız Sünni İslam temelinde gelişecek siyasi parti-din ilişkisi ciddi bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya kalacaktır.²³ Mardin'in Türk toplumuna uyarladığı "merkez-çevre (center-periphery)" ayrımı yakın zamanlara kadar siyasal ve entelektüel gelişmeleri anlamada anahtar bir rol oynamıştır. Halk İslamı ve bunun dönüşümü Mardin'in temel ilgilerindedir. Türkiye'de 1980'lerden sonra din ve siyaset alanında ortaya çıkan birçok gelişmeyi Mardin çok öncelerden tahmin etmiştir.

Baykan Sezer

Mübeccel B. Kıray, Batı toplumlarının gelişme seyrini tüm insan toplumları için temel ölçüt kabul ederek, Türk toplumunun da er-geç bu gelişme çizgisinden geçerek Batılı toplumlar gibi şekilleneceğini iddia etmiş, Türkiye'de Batı sosyolojisinin üniversitelerde kurumsallaşmasında etkin rol almıştı. "Batıdan, Batı için ve Batıdan dolayı" kurulan bu sosyolojinin, Türk

²² Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Baha Matbaası, İstanbul, 1964, s. 6, 120, 122.

²³ Bkz. E. Fuat Keyman, "Şerif Mardin Toplumsal Kuramı ve Türk Modernitesini Anlamak", Doğu-Batı, Ankara 2001, Yıl:4, Sayı:16, ss. 9-29.

toplumunun gereksinimlerini karşılamadığını ilk fark edenler arasında Baykan Sezer bulunmaktadır.

Osmanlı'nın ihmal edilerek günümüz Türk toplum yapısının anlaşılacağı,-tarihte süreklilik esas olduğundan- geçmişten kopuşun Batıyı anlamaya yardımcı olmayacağı ve Türk solunun en büyük yanılığının Osmanlı-Türk geçmişinin zenginlik ve birikimini ihmal etmesi olduğu şeklindeki belli başlı görüşlerde Kemal Tahir'i izleyen Sezer, Kıray'ın aksine, sosyolojinin uygulamalı bir bilim değil, yaşayan bir gerçeklik olarak toplumu ele alma yöntemi olduğunu savunmuştur.

Ona göre Osmanlı-Türk tarihini görmezden gelen ve tarihe yaslanmayan bir sosyoloji, mümkün değildir. Türk toplumunu az gelişmişlikle itham edenlere ve buna kavramsal temel olarak feodalizm yöntemini ortaya atanlara itiraz eder. Eğer Osmanlı düzeni feodal idiyse döneminin en güçlü devleti olmasına karşın nasıl olmuş da kapitalizme geçişte bir gecikme yaşamıştır? Hem daha öncesinde kölelik düzeni yaşanmış mıdır?

Baykan Sezer, Türk toplumu ve tarihini iki önemli olguya referansla açıklamaya çalışır. Bu, Türk tarihindeki dönemlerin Batı şemasıyla uyumunu gösterir:

1. Anadolu'nun Türkleşmesi: Bu, Türklerin kimlik değiştirmeksizin yurtlarını değiştirmeleri anlamına gelmektedir.

2. Osmanlı'nın Batılaşması: Bu da, Türklerin yurtlarını değiştirmeksizin kimliklerini değiştirmiş oldukları anlamına gelmektedir. Sezer, Batılaşma üzerinde durulmadığına, Batının sömürü düzenine katılmadan Batılaşmanın olanaklı olmadığına inanır. Ona göre, Türkiye Batılaşmıştır ama Batılaşmadan beklenen sonuçları elde edememiştir. Ülkemize ithal edilen sosyoloji, kendimizi anlamaya engel oluşturmuştur.²⁴

Osmanlı-Türk kültürüne geri dönüş, yerli bir sosyoloji ve düşünce tarzı, sol entelektüellerde de Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" üçlü sentez ve idealinin bugün de varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Sağcı Düşünürler

Ziya Gökalp (1876-1924)

Türk düşünce tarihini konu alan bu çalışmamızın tarihsel kapsamı açısından Gökalp'in yaşadığı dönem 1950'den yıllardan öncesine rastlıyor olsa da, onun görüşlerine kısaca değinmemiz için iki önemli nedenimiz vardır. İlk olarak Gökalp, siyasal ve düşünsel alanda bugün bile sağ ve sol cemahtan neredeyse bütün entelektüelleri etkilemektedir. Dolayısıyla, onun fikirlerini

²⁴ Bkz. Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri", (Sosyoloji Dergisi içinde), 3. Dizi 1. Sayı, İstanbul 1989, s. 4; Sosyolojinin Ana Başlıkları, İ.Ü. Edb. Fak. Yay., İstanbul 1985, ss. 50-65; Sosyolojide Yöntem Tartışmaları, Sümer Kitabevi, İstanbul 1993, ss. 15-200

atlayarak Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesini anlamak mümkün değildir. Özellikle sağ kanadın düşünce dünyasını anlamak hiç mümkün olmaz. İkincisi, Gökalp, her ne kadar sol ve sağ aydınların ortak bir ilham kaynağı olmuşsa da, onun sentezi en çok sağ entelektüellerde yankı bulmuştur.

Ziya Gökalp Milli Mücadele’de İttihatçıları terk ederek Mustafa Kemal’in safına geçmiş, Ankara’da çıkan gazetelerden *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün*’de yazılar yazmış, Halk Fırkası’nın programının hazırlanmasına yardım etmiştir. Atatürk, birçok devrim kararında, Garpçıların olduğu gibi onun da (hukukta kadın-erkek eşitliği, Türk’ün ve Türk vatandaşlığının tanımı, Türk dili ve tarihi tezleri, her vatandaşın bir soyadı alması vb.) fikirlerinden etkilenmiştir. Gökalp’e göre, Mustafa Kemal, Türkçülük ideallerini gerçekleştiren bir kahramandır. Gökalp, Batının kültür ve ahlakını değil, bilim ve teknolojisini almanın gereğine inandığından, kültür ve medeniyet arasında kesin bir ayırım yapmaktadır. Gökalp, milli kültürleri zamanla ortadan kaldıran bir enternasyonalizme hiç inanmaz. Çünkü ona göre bu takdirde, ulus, ruhu kişilikten yoksun şekilsiz kitleler durumuna düşer ve eski imparatorluklarda olduğu gibi, dünya yüzündeki hâkim kültürün potasında erir ve kaybolur.

Gökalp’i takip eden milliyetçi-muhafazakâr çizgideki aydınlar, onun bu noktadaki duruşunu benimserler. Hatta öyle ki, 1990’lı yıllardan sonra yükselen mikro-milliyetçilik ve mikro-mezhepçilik akımının büyümesine kapılan sol aydınlar, onun kendilerine de yeterince malzeme temin eden devrimci ve yenilikçi düşüncelerine iltifat etmez olurlar. Adeta, milliyetçi-muhafazakâr aydınlar tarafından “devrimci ve yenilikçi” yönü ayıklanıp unutulmaya terk edilen ve “sağcılaştırılan Ziya Gökalp”i sağa bırakırlar. Süreç içinde koyu bir “milliyetçi-muhafazakâr” kimlik giydirilen ve, Sünniliğin ve Osmanlı’dan tevarüs edilen yapının savunucusu olarak sunulan Gökalp’in “devrimci” ve yenilikçi yönü unutulmuştur. Oysa Gökalp, toplum bilincinde yaşamayan bir medeniyetin veya dine ait kuralları, ölü alışkanlıklar olarak görmekte ve bunları milletin gelişmesine engel olduğunu savunmaktadır. Ona göre tutucu kesim, mevcut kuralların değişmesine küfür nazarıyla bakar; buna karşı radikal-devrimci, milli vicdana yabancı olup olmadığına bakmadan topluma yenilikler sokmaya çalışır. Gökalp’e göre her iki fikrin taraftarları da kültürün gerçek yapısını ve dinamiğini göz önünde tutmamaktadır.²⁵ Ondan etkilenen sol aydınlar ikinci yanlışı, sağ aydınlar da birinci yanlışı yapmışlardır.

Fuad Köprülü (1890–1966)

Türk tarihçiliğinde bir ekol olan Köprülü, genel anlamda Türk tarihçiliğinin, özel anlamda da Türk edebiyat tarihçiliğinin bilimsel bir kimlik kazanmasında büyük katkılar yapmış; Oryantalizm’in Türk tarihi üzerinde

²⁵ Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1923, ss. 90–94; *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul 1918, ss. 10–20.

egemen olma girişimlerine karşı duran ilk milliyetçi tarihçi ve siyaset adamlarından biri olmuştur.

Köprülü, Gökalp'le tanıştıktan sonra milli edebiyat akımını benimsemiştir. Onun modern tarih anlayışını, aralarında Abdülkadir İnan, Faruk Sümer, Abdülbaki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, Osman Turan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık'ın da bulunduğu talebeleri devam ettirmektedir. Milliyetçilik anlayışında Gökalp'in derin bir izi vardır. O, Türkçülük ideolojisiyle modern tarih bilimini birleştirmiş, bugün Türk düşünce hayatında yoğun olarak tartışılan Türk heterodoksisi çalışmalarının temelini atmıştır.

Mümtaz Turhan (1908–1969)

Turhan, aydın ve halkı birleştirmek, bilim ve teknoloji ile toplum kurumlarını yenileştirmek gerektiği düşüncesinde Gökalp'i izlemektedir. Ona göre, milli kültür millet olmanın temel koşuludur. Onun anladığı manada Batılılaşma, milli kültüre yeni bir zenginlik, yani bilim katmaktan ibarettir. Mümtaz Turhan'a göre Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında düşman devletlerin vatanı işgal emellerine ve içteki ayrılıkçı hareketlere karşı tarihsel bir zorunluluk ve cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Türk milliyetçiliğinin ırk ya da kültür üstünlüğü iddiasıyla başka milletlerin yaşama hakkını gasp etmeyi meşrulaştıran Avrupa kökenli ayrımcı doktrinlerle hiçbir benzerliği ve ilişkisi yoktur. Türk milliyetçiliği Türk tarihinin gerçekliği içinden kaynaklanan insani bir duygudur.

Hilmi Ziya Ülken (1901–1974)

Hilmi Ziya Ülken, muhafazakâr ve modernist sosyologlardan ayrılan, betimleyici ve tahlilci Şerif Mardin ve Baykan Sezer'le birlikte anılan bir Türk aydınıdır. Hatta onu, Ziya Gökalp'ten sonra ikinci büyük fikir adamı olarak nitelendirenler olmuştur. Türk düşüncesi, sosyoloji tarihi ve Ziya Gökalp konusundaki eleştirileri, 1980 sonrasının nispeten değişik muhafazakâr ve modernist düşünsel eğilimleri ile benzerlik taşır. Erken dönemlerde modernist, geç dönemlerde de (1940 ve 1950 yılları arası) muhafazakâr düşünsel doğrultudaki entelektüelleri etkiledi. Oryantalistleri eleştirdiği gibi, Doğulu araştırmacıları da eleştirdi. Doğuluların hatası ona göre, tüm konuları bir 'itikât' meselesine dönüştürerek İslam'ın temel felsefesinden uzaklaşmalarıdır.

Ülken'e göre Türklerin İslam'a girmeleri herhangi bir çatışma yaratmamıştı. Bu, İslam öncesi Türk inançlarının İslam'la olan yakın benzerliğinden değil, önceki pagan dinlerinin bütünsel bir dünya tasarımı yaratamamasından kaynaklanmaktaydı. Ancak Türkler, Osmanlı'nın son dönemlerindeki İslahat ve Tanzimat projeleri ile bir başka model ile, yani Batı modeli ile, karşılaştıklarında, İslam ve Batı medeniyetleri arasındaki derin uçurum onlarda bir travma etkisi yaratmıştır.

Ülken, Gökalp'le sürekli bir fikri çatışma içinde olduğundan onun medeniyet ve kültür ayrımını yapay bulur. Bu ayrımları skolastik zihniyette yer

alan madde ile suret arasında yapılan keskin ayrıma benzetir. Ona göre tekniksiz bir kültür özü düşünemeyiz. Bilginin bölük-pörçük, bağlantısız bir doğası olmaz. Batının tekniği ile medeniyeti birbirinden ayrılmaz. Batı medeniyetini yaratan bilimsel zihniyet üzerinde durmalıyız. Ancak Ülken, Ali Suavi'nin, " İslamcılık ve Batıcılık ancak Türkçülükle kaynaştığı zaman anlam kazanabilir; böylece Avrupalıların Türklere ve Müslümanlara karşı ithamlarını önlemek, hem de Avrupa taklitçiliğini susturmak ve milli gururu beslemek için Türklerin yüksek idare ve büyük medeniyet kurma kabiliyetlerinden faydalanmak gerekir", görüşünü benimser ve Gökalp'in sentezine geri döner. Bununla birlikte Ülken, Gökalp'in hayali bir Turancılıkla realist Türkçülük arasında bocaladığını düşünür. Bu aynı zamanda Ülken ile Gökalp arasındaki düşünsel mücadelenin nirengi noktasını oluşturmaktadır.²⁶

Erol Güngör (ö.1983)

Türk sağının milliyetçi-muhafazakâr söyleme yönelişini, buna karşın Ziya Gökalp'in dine müdahale eden bir devletçilik anlayışından uzaklaştığını en açık biçimde Erol Güngör'ün laiklik hakkındaki şu ifadelerinde görmekteyiz:

Türkiye Cumhuriyeti, laik bir devlettir. Bu devlette din adamlarının veya dini telakkilerin devlet işlerinde etkin olması tasvip edilemez. Ama yine Türkiye'de politikacılar sık sık din işlerine yön vermeye kalkarlar, hatta bir kısım münevver devletin ibadet şekline bile karışmasını isterler. Bu müdahaleci laikler zaman zaman devlet gücünü din kurumuna karşı kullanma fırsatını da elde etmişlerdir. Eğer Türkiye demokratik nizama girmekte gecikmiş olsaydı, şimdiye kadar kanun zoruyla ibadetin şekli, dili ve zamanı da pekâlâ değiştirilebilirdi. Dinde reform yapılmasını en çok isteyenler, her türlü reform yapılsa dahi bir defa olsun ibadet edecek kimseler değildir. İnsan şahsen inanmasa da din işleriyle uğraşabilir, diyeceksiniz. Din işlerine ilgi göstermekle dindarın işlerine müdahale etmek birbirinden ayrı şeylerdir.²⁷

2000'li Yılların Yeni Kimlik Şablonu: Milliyetçi Muhafazakârlıktan İslamcı Muhafazakârlığa veya İslamcı Batıcılığa

Cumhuriyet'in temellerini oluşturan Kemalist ilkelerde liberal, milliyetçi ve muhafazakâr öğeler bulunmaktadır. Ancak, muhafazakârlık, Türk inkılâbının ve modernleşme düşüncesinin ana damarının gözünde İslamcılık ile özdeştir. Din, Türk muhafazakârlığının Cumhuriyet devrimlerini algılayış biçiminde belirgin bir rol oynar. Cumhuriyet'in seküler Batıcılığına karşı en derin itirazlar, muhafazakâr düşünce ile örtüşen dini çevreden gelmiştir. Ancak muhafazakâr söylem, daha ağırlıklı olarak milliyetçi motifler taşıdığından İslamcılara oranda dinin değişimine daha fazla vurgu yapmıştır. Bugün Türkiye'de sol ve seküler

²⁶ Taşkın Takış, "Değerler Levhasının Tersine Çevrilişi: Hilmi Ziya Ülken", Doğu-Batı Dergisi, 2000. Yıl:3, Sayı:12, ss. 96, 100-109.

²⁷ Erol Güngör, Sosyal Meseleler ve Aydınlar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993, s. 123.

Batıcılığın yerini, askeri darbelerle yumuşatılmış, görünüşte muhafazakâr, ama öзде siyasal İslamcı olan Batıcılık türü almıştır.

Türk muhafazakârlığı, muhafazakârlığın doğası gereği, dini, tepkiselliğin bir aracı olarak kullanmıştır. 1980'lerden sonra yerleşen liberalizm, Özal'la neo-liberalizm adı altında, 2003 Türkiye'sinde liberal-muhafazakâr-demokrat üçlü bileşimi halini almıştır. Bu karışımın ilk unsuru, İslamcı bir kökenden gelen ve Türk milliyetçiliğine hep mesafeli durmuş olan mevcut başbakan Tayyip Erdoğan'ın AKP'sinde kristalize olmuş "İslamcılığın yerine konan bir liberalizm" olarak değerlendirilmelidir. Bu liberalizm, her ne kadar İslamcılığın yerine konmuş olsa da, 1980 sonrasının liberalizminin en önemli özelliklerinden olan modernlik ile barışıktır. Hilmi Ziya Ülken'i haklı çıkararak durum tam bu noktada kendini göstermektedir: Kültür ve ahlâk bakımından Müslüman kalmakla birlikte, Batı bilim ve teknolojisini hiçbir çatışma yaşamadan almak. Oysa modernlik, Ülken'in de ifade ettiği gibi, ancak düşünsel yöntemi ve felsefesi ile mümkün olmaktadır. Yine din, bu zihniyette, modernleşme karşısında sığınacak bir temel değer olarak görülmenin tersine, modernleşmenin gelişmesine ve büyümesine katkıda bulunacak bir araç durumuna düşmüştür.

İslam, Türk milliyetçiliğinin oynamış olduğu kimlik kurucu rolü oynadığı için, milliyetçi düşünce, muhafazakârlıkla dini birleştirmede zorluk yaşamamıştır. Milliyetçi muhafazakârlık din ile milli kültürü birleştirdiği için, İslamcılık ideolojisinde, her an siyasetle araçsallaştırılma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan İslam'ı, sürekli ulusal değerlerle koruyup geliştirmeyi hedeflediğinden, daha dinamik bir düşünce potansiyeli taşımaktadır. Ancak milliyetçi-muhafazakârlık da bugün düşünsel altyapısını oluşturacak aydın eksikliğinin sıkıntısını yaşamaktadır.

Türk Entelektüel Yaşamında Bugünkü Durum ve Sonuç

Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, dışarıdan ve bugünden bakıldığında, Doğu kültürü ve Osmanlı pahasına kurulmuş yapay bir ulus-devlet olarak değerlendirilebilir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile oluşan liberal havayı sağ ve sol cemahtan birçok aydın devleti çoğu zaman önyargıyla eleştirme hakkının meşruiyet zemini şeklinde görmüştür. Bu siyasal yönelimli entelektüalitenin ortaya çıkışında Türk devletinden çok, aydınlar rol oynamıştır.

1960'lı yıllarla birlikte Atatürkçülüğün yeniden tanımlanması ve canlandırılması girişiminde bulunan devlete ve devlet ideolojisine yaklaşılmış bir aydınlar sınıfı ortaya çıkmıştır. Ancak devlet aygıtını, sol ya da sağdan pek çok aydın, kendi hesabına güç istencinin yoğunlaştığı bir cazibe merkezi görmekten vazgeçmemiş; sol kanat, milli değerleri yok saymak pahasına devrimci Batıcı ideolojiye dönüştürerek; sağ kanat da, dini siyasallaştırarak bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Türkiye, böylece İslamcılıkla Batıcılık arasında kalmanın sendromunu yaşamaya başlamıştır.

Türk düşüncesi, iktidarı biçimlendirmeyi hedef edinen farklı aydın profilleriyle doludur. İslamcılar, Batıcılar ya da milliyetçiler hep iktidara ve devlet aygıtının denetimine talip olmuşlardır. İslamcılık, Kadro hareketinin iktidarı biçimlendirme alışkanlığının başka bir uzantısıdır.

1960'lı yıllarda İslamcılığın yaygınlaşması, köylerden kentlere akan kontrolsüz göçlerin yarattığı arabeskleşmeyle ivme kazanmıştır. Köylülüğün yüceltilmesi, kent varoşlarında yaşayan göçmenlerin "köylerinden getirdikleri" geleneğe daha sıkı sarılmalarına yol açmıştır.

Sonraki yıllarda kentlileşmeye yönelmenin olduğunu görüyoruz. Ancak kent kültürünün, köylülükten uzaklaşmak ve Batılılaşma projesini sürdürmek için arabesk kültür yerine milli kültürü gözden çıkarması kentlileşmeyi ve modernleşmeyi sağlamadığı gibi, alt kültürleri de azdırmıştır. 1980'li yıllardan sonra sağ ve sol aydınların devlete olan güvenlerinin sarsılması, hem Kemalizm'den kopuşa yol açmış, hem de devlete olan bağlılık duygularını zayıflatmıştır. Bu döneme kadar İslamcı, Türkçü, Batıcı, Kemalist, Sosyalist gibi dört veya beş kategoriye ayrılan Türk entelektüalizmi, önce laik-anti-laik ve son olarak da devletçi-sivil toplumcu şeklinde iki grupta toplanmıştır. Bu, farklı görünen aydın tiplerini ve siyasal-düşünsel kimliklerin, temelde benzeşik ve birbirini içine girebilen bölümlenmeler olduğunu göstermektedir.

"Devletçi" entelektüalizm, bugün, muhafazakâr-milliyetçi aydınların yer aldığı kategoridir. Bunun içinde bazı dini cemaat ve tarikatlar da vardır. Diğer yandan, kendilerini "sivil toplumcu" olarak adlandıran; birbirlerine kökten muhalif oldukları halde, mikro-milliyetçi hareketleri ve mikro-mezhepçiliği öne çıkarmada birleşen gruptur. Sol kesimin siyasetteki başarısızlığı, seküler tarzdaki Batılılaşma iddiası, siyasette yükselişe geçen İslamcılar tarafından, bugün "muhafazakâr Batılılaşma" olarak dönüştürülmüş; süreç aynen benimsenmiştir. Devletle hesaplaşan aydınların yerine, Türk milletiyle hesaplaşan aydınlar geçmiş, esasen pek bir şey değişmemiştir.

Siyasal kaygılar ve pratikler, düşünsel çabalara galip gelmeye devam etmektedir. Türk siyaseti, Türk düşünce hayatını sürekli geriletmektedir. Bunun belli başlı nedenleri vardır:

1. Dünyada imparatorluk dönemi çoktan bittiği halde, 1683'ten beri askeri yenilgi ve toprak kaybına maruz kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, çok gecikmiştir. İmparatorluğun geç çökmesi, Türk ulus-devlet aşamasının olgunlaşmak için daha çok zamana ihtiyaç hissetmesine neden olmuştur.

2. Türkiye Cumhuriyeti, modernizmin ulus-devlet aşamasını tamamlamadan post-modern çağın problemleriyle karşı karşıya kalmıştır.

3. Türk entelektüalizmi, sırasıyla Kemalizm'i, devlet geleneğini, sol birikim ve söylemi, dinsel değerleri ve en sonunda, milli kültürü, bugün, güncel ve popüler ilgilerle önemsizleştirmiş görünmektedir.

4. 1980 öncesi Batılılaşma ve modernleşmenin ideolojisi, sol söylemdi. Bugün, Batılılaşmanın artık bir "dini" bulunmaktadır. İlkine karşı gelmek, Kemalizm'e muhalefet sayılıyordu. İkincisine karşı gelmek ise bugün, "sivil toplumculuğa", belki de İslam'a karşı gelmek şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü bugün Avrupa Birliği'ne girmenin sakıncalarını tartışmak, "başörtüsü davası"na taraftar olmamakla eşdeğerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Ali Akay, "Aydınlar Üzerine Bir Bakış." *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu* içinde (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985).

Anzavur Demirpolat, "Türkiye'de İslami İktisat Ahlakının Yükselişi, Rasyonalite ve Kapitalizm: Konya Örneği.", *Selçuk İletişim*^{2/4}.

Bahattin Akşit, "Sosyoloji." *Türkiye Bilimler Akademisi, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim Sosyal Bilimler* içinde, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1997).

Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri", *Sosyoloji Dergisi*^{3/1} (1989).

Baykan Sezer, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, (İstanbul: Sümer Yayınevi, 1993).

Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985).

Cemil Meriç, *Jurnal II*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993).

Cumhuriyet Ansiklopedisi, (İstanbul: YKY Yayınları, 2003).

E. Fuat Keyman, "Şerif Mardin Toplumsal Kuramı ve Türk Modernitesini Anlamak", *Doğu-Batı*^{4/16}, (2001).

Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1993).

Halil İnalçık, "İkinci Bin'de Türkler." *Doğu-Batı Dergisi*^{3/10} (2000).

Hasan Ali Yücel, *Hürriyet Gene Hürriyet*, (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1954).

Himmet Hülür, "Toplumsal Bilim Söyleminde Yerellik." *Selçuk İletişim*^{1/3}.

Himmet Hülür, Anzavur Demirpolat, "Aydın Kimliği, Seçkencilik ve Süreklilik" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*⁵.

Ibrahim M. Abu-Rabi, *Contemporary Arab Thought*, (Virginia: Pluto Yayınevi, 2004).

Kemal Tahir, *Notlar*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992).

Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).

Mümtaz'er Türköne, "Gelenek ve Aydın." *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu* içinde, ed. Sabahattin Şen, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler, (İstanbul: Yayınevi, 1985).

Sabri Sayarı, "Soğuk Savaştan Sonra Türk Aydınları, Değişen Dünya-Değişmeyen Sol Aydınların Misyonu." *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu* içinde, ed. Sabahattin Şen (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985).

Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, (İstanbul: Baha Yayınevi, 1964).

Taşkın Takış, "Değerler Levhasının Tersine Çevrilmesi: Hilmi Ziya Ülken", *Doğu-Batı Dergisi*^{3/12} (2000).

Yavuz G. Yıldız, "Türk Aydını ve İktidar Sorunu." *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu* içinde, ed. Sabahattin Şen (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1985).

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, 1978).

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, 1976).